KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf. *1902. Május—Junius.* *3-ik füzet.*

Amerikai unitarismus.[1]

Mint mindenütt a világ más részeiben, úgy Amerikában is azt hirdetik az unitáriusok, hogy az unitárismus történelmi eredete egyidejü az emberi léleknek az Isten egységéről való felfogásával. E felfogással találkozunk már a hindú védákban, melyeknek régisége túlhaladja történelmi ismeretünket. A zsidók szent irataiból nyomozni tudjuk, hogy miként emelkedtek ők a több istenben való hitről az egyetlen szellemi fensőbbség tudatára. A kereszténység három első százévében tisztán unitárius volt. A Márk evangeliumában, mely történelmi rendben a legelső, Jézusról csupán, mint isteni emberről van említés; az új testamentum többi könyvének keletkezési ideje és iránya pedig tisztán mutatja, hogy az istenség hármas személyében való hit miként nyert határozottabb alakot, mig később Konstantin császár a nicaeai zsinaton dogmává tétette a Jézus istenségében való felfogást, melyhez aztán egy harmadik személy istensége is illesztetett.

Amerikába az első bevándorlók vitték be az unitarismust. Szelleme a reformatiónak, az egyéni itélet jogának szelleme volt. Az egyéni itélet joga és kötelessége vallásos dolgokban, az értelem uralma a legmagasabb birodalomban, hová csak emberi ész felhatolhat és az igazság fokozatos kijelentése — a reformatio és az első bevándorlók hitének szelleme: ezek teremtették meg az amerikai unitarismust. Ez alapon a legelső unitárius egyház Bostonban alakult „King's Chapel“ név alatt. Papja az akkori idők szelleméhez mért teljes szabadelvüséggel birt, ki a régi püspöki egyház ritusát ez irányban megváltoztatta, s az egyházban ez a ritus áll ma is. A második egyházat Priestley József alapította Philadelphiában, az oxygén felfedezője, ki nézeteiért Angliából menekült Amerikába.

[1] Mills F. Benjamin: „Unitarism, Old and New“ San-Francisco, California, 1902.

A szabadelvű szellem azonban Új-Angliában hódított a legszélesebb körben. A legelső congregationalis egyházaknak nem volt semmi dogmájuk — s ma az új-angliai legtöbb orthodox egyház kezd e régi nyomra visszatérni. Bostonban a „déli congregationalis egyház“ — a legnevezetesebb mindenik között — már eltörölt minden kötelező tantételt, s a tagok egyszerü szövetséget kötnek arra nézve, hogy együtt munkálnak ama hitben, melyet mindnyájokban az isteni kijelentés vezérel. Minderre pedig nem volt szükséges semmi hivatalos határozat; a pap egyszerüen megváltoztatta beszédei szellemét, ennek nyomán a nép is lassankint hozzászokott a kötelező dogma nélküli valláshoz — és ma már Massachusettsben a legrégibb congregationalis egyházak unitáriusokká lettek. Bostonban nem nevezik magukat így, hanem „orthodox“ és „unitárius congregationalistáknak,“ mivel e szó arra vonatkozik, hogy maga a gyülekezet (congregatio) intézi az egyház ügyeit — s e tekintetben mindkettőnek majdnem egy a jelentése és hivatása. Bostonban, Salemben, Plymouthban, Newburyportban és az ezek körül fekvő helységekben minden egyház unitárius.

Amerikában az első vitatkozások a Jézus személye körül forogtak, s e részben mind az unitáriusok, mind ellenfeleik a bibliából merítették érveiket. Az első unitáriusok nem hivatkoztak az értelemre, hanem a szentírást, mint végső tekintélyt fogadták el. Hittek a Jézus istenségében, de nem tartották őt az Atyával egyenlőnek. A mint e viták a múlt százév elején mind hevesebbek lettek, azok, kik addig oly elszántan ragaszkodtak a szentírás tekintélyéhez, egyszerre azt kérdezték: „Mi is az a szentírás, melyre mi hivatkozunk?“ És ime, úgy találták, hogy az ó- és új testamentum egyszerüen zsidó irodalom; s ennek nyomán épen, mint az unitárius, úgy a congregationalis és püspöki egyházak is kénytelenek föladni ez irodalom csalhatatlanságát. Természetesen ők sem tagadják meg egyes részektől az isteni ihletést, különösen a melyek az emberi nem eredetéről és végzetéről örök igazságokat jelentettek ki, — de teljes egészében ma már ott is megszünt hatni régi varázslatos ereje.

Később a tudományok föllendülését és vívmányait csupán az unitáriusok üdvözölték örömmel. Az unitáriusok sohasem tekintették a tudományt a vallás szolgájának, hanem kiegészitő részének, mely különösen az evolutio tanával tett nagy szolgálatot az emberi nemnek. S csodálatos, hogy e tan más egyházakban a leghevesebb

ellenzésre talál — holott annak igazságai a régi theologiai gondolkodásnak teljesen új irányt szabtak, mely feltartóztathatlanúl hódit. Az unitáriusok azt tartják, hogy a felkutatott világrendszerből a tudomány sem nyílvánit ki egyebet, mint amaz isteni munkálatot, melyre a vallásos hit vezet.

Később az amerikai unitarismusban két irányzat keletkezett. Ugyanis, nyugaton inkább hajlottak a megindúlt szabadabb szellem felé, míg keleten Channing vezérlete alatt, újra visszatértek a Jézus személyéről szóló kérdésekhez, — a nélkűl azonban, hogy az alapelvekben egyik fél is különbözött volna a másiktól. Abban az időben a közlekedés kelet és nyugat között igen nehéz lévén, egy pillanatra úgy látszott, hogy a két pártra szakadás kikerűlhetetlen, — míg 1894-ben a Saratogában tartott nemzeti conferentián a két fél egygyé olvadt és egy közös határozatot fogadtak el hitelveikre vonatkozólag, mely a következő: „A jelenlevő egyházak elfogadják a Jézus vallását, az ő tanitásával összhangzólag azt állítva, hogy a gyakorlati vallás lényege az Isten és ember iránti szeretet, s mindazokat elfogadjuk munkatársainknak, kik, habár hitelveikben különböznek tőlünk, szellemünkkel és gyakorlati czéljainkkal rokonszenveznek.“ Ezt a határozatot is azonban csak alapnak tekintették a tovább fejlődhetésre. Még a keresztény nevezetet sem mind tartják feltétlenül szükségesnek a használatban. Az amerikai unitarismus jellemzésére legmegfelelőbb Barrowsnak, a „Christian Register“ szerkesztőjének és a Congressus tagjának ama kijelentése, mely szerint : „az unitarismus a történelmi kereszténységnek ama szabad és fokozatos fejlődésében határozódik, mely arra igyekszik, hogy összhangban álljon az általános erkölcsi és vallási elvekkel.“ Egy ilyen elv követése inkább czélhoz is vezet, mint a Jézus személyéről vagy az írás csalhatatlanságáról való értelem nélküli fejtegetések.

A mi az amerikai unitáriusok hitét illeti, semmiféle tantételük nincsen, a mi az egyházak hiveire nézve bárminő értelemben is kötelező lenne. Míg az orthodox egyházaknak senkisem lehet tagja, míg Istenről, emberről, Krisztusról, bibliáról és jövő életről ilyen vagy olyan hitet nem tesz, — addig az unitáriusok semmi dogmai tekintélyhez nem kötik üdvösségüket. S habár a hit dolgaiban mindenki az egyéni lelkiismeret meggyőződését tartja legfőbb tekintélynek, az unitáriusok a lényeges dolgokban mégis inkább megegyeznek, mint bármely más felekezet hívei — és pedig anélkűl,

hogy erre a legkevésbbé is törekednének. Általában a következő négy alapelvet fogadják el: Először, az igazság becsülését, mely fokozatosan lesz ismeretessé az emberek között. Másodszor, az egyház és az egyén tökéletes szabadságát. Minden egyház követhet és terjeszthet bármilyen hitet és éppen igy az egyén is. Harmadszor, a jellem üdvözitő voltát. Ez az unitárius egyház alapja; mint dr. Hale mondja: „A praedestinatioról lehet negyven-féle elmélet, de tiszta életre vezető út csak egy." Negyedszer, a másokért való szolgálat kötelezettségét. Amerika legnagyobb városaiban, hol ez elv gyakorlására oly széles kör nyilik, a jótékony intézmények vezető emberei majdnem mind unitáriusok, kik a néppel személyesen érintkeznek.

A theologiai elméletekre vonatkozólag, főbb vonásokban a következőket fogadják el általánosan. Mig minden más felekezet az Isten megismerhetetlen lényegéről állít fel képzeleti elméleteket és az emberről alig emlékszik meg, — az unitáriusok e részben az emberi természet méltóságát emelik első helyre. Hiszik, hogy minden emberben van valami, a miért érdemes, de szent kötelesség is munkálni. „Ha az ember nem ismeri atyjafiát, a kit lát, hogyan ismerje meg Istent, a kit sohasem látott?" Az emberi természet tanulmányozása közben jutunk el az igazság, szeretet és kötelesség eszméire, melyek Istenhez vezetnek vissza. Az embert a külső világban levő környezete teszi azzá, a mi. E környezetben levő nagyság, jóság, hatalom, bölcseség, szeretet mindenek előtt megvolt, mindeneknél nagyobb, az adja az embernek a lelkiismeretet, az értelmet, melyek által fel tud fogni mindent. Az emberiség ismerete, az Istenség ismerete. Az Istenség azonban nemcsak az emberhez való viszonyából ismerhető meg, hanem ama czéltudatos rendből, mely a világegyetemben levő minden munkában megnyilvánúl; amaz egységességből, mely minden dolgokat egy czél felé vezet. Az unitárius név minden dolgoknak emez egységességét fejezi ki, Isten megtestesülését a földön, az égen és minden más világban. Dr. Savage new-yorki lelkész a következőkben adja az unitárius névnek talán leghelyesebb értelmezését: e név ugyanis jelenti „a lényeg, az élet, az ember, az erkölcs, a vallás, a czél és a végzet egységét."

Minthogy az unitárius egyház tanitásai a lehető legszélesebb alapokon nyugosznak, az egyházba a tagok felvétele sincsen semmi különös formulához kötve. Egyszerüen beirják a nevüket egy

könyvbe, vagy csak tudtul adják a papnak, hogy unitáriusok kivánnak lenni — de semmi kérdésre megfelelni nem köteleztetnek. Hivatalos egyházszervezetről, fegyelem gyakorlásáról semmit sem tudnak, mert nem te intik magukat egymás kritikusainak, vagy éppen biráinak, hanem testvéreknek, kik egymás segitésére egyesűlnek. Minden gyülekezet maga határozza meg szabályait, melyek más egyházakra nem kötelezők — és a melyeket bármikor megváltoztathat. A tisztviselők demokratikus alapon évről-évre választatnak. Az istentisztelet nincsen kötelező ceremoniához kötve; senki sem tartozik térdelni, vagy állani imádság közben, vagy énekelni a többiekkel, ha más meggyőződésben van. A Harvard-egyetemen, mely tisztán unitárius intézet, lehet tanár bármiféle felekezetü ember, csak az lévén szükséges, hogy tanitásaiban terjeszsze az igazságot.

Hogy ilyen alapokon az unitarismus minő eredményeket ért el Amerikában, mutatja a tudósoknak, költőknek, államférfiaknak hosszú névsora, kik e hitet vallották. Parker Tivadar beszédei korszakot alkottak; Emerson, életével és munkáival a világ legelső prófétái között áll; Everett Hale a legnemesebb irányú klubokat alapította, úgyszintén a már működő nemzetközi békebiróságot. Starr King, Jefferson, Franklin Benjamin, Adams, Quincy Adams, Webster, Marshall, Everett, Summer stb mindannyian különösen az államférfiui erények legkiválóbb képviselői. A költők közűl elegendő lesz megemlíteni Longfellow-t, Whittiert, kiknek hymnusait mindegyik egyházban éneklik. Longfellownak Londonban, az „egyedűl üdvözitő anglikán egyház“ Walhallájában, a Westminster Abbeyban szobrot emeltek. — Az unitáriusok a jótékonyság terén is páratlan eredményt értek el; ugyszólva a legtöbb jótékony intézetet ők alapították — mégis egyetlen kórház, segitő egyesűlet „unitárius“ czímmel nem található.

Az unitarismusnak szintén igen nagy hatása van az orthodox egyházakra; ezekben ugyanis ma azt tanítják, a mit az unitáriusok ezelőtt félszáz évvel hirdettek, mert a dogmák tikkadt talajából többé nem fakad éltető viz a szomjuhozó léleknek. Mint a judaizmus a bálvány-imádásból, a kereszténység a judaizmusból fejlődött — úgy az unitarismus a kereszténység tökéletesitésére van hivatva. Az unitarismus azt az ébredező szellemet szolgálja, mely egykoron egyesíteni fogja az egész emberi nemet, s e nagy czélért buzgolkodó munkájában társakúl fogadja mindazokat, kik tanúlni, élni és szeretni ez irányban igyekeznek.

Lőfi Ödön.

A nyelvérzék és az iskola.*

Különösen hangzó váddal lepte meg pár évvel ezelőtt Daudet Alphonse a franczia középiskolát. A franczia diákot — úgymond — annyira meg tudják tanítani a tollforgatás mesterségére, hogy éppen ezzel az alapos tanítással ölnek ki belőle minden eredetiséget. Azért olyan színtelen, azért olyan egy kaptafára húzott, olyan eredetiség nélkül való a mai franczia próza, mert a tollforgatás hagyományos mesterfogásaira igen rászoktatják a diákot.

Boldog ország mi! Minket ugyan nem érhet ilyenfajta vád. Irni és beszélni. Azt ugyancsak tudunk. Kivált beszélni. Mindnyájunkban egy-egy Peitho lakik albérletben. A kisujjunkba több beszéd-készség szorult, mint hat németbe. Csak a szűrünk ujját kell megráznunk s potyog a szó, mint az istenáldás. Pennát, igaz, nem szeretünk a kezünkbe fogni, de nem azért, mintha nem értenénk a forgatásához. Értünk bizony. Tanulni ugyan nem tanultuk, de hát minek is törtük volna magunkat, mikor már a bölcsőben nyelv- és tollforgatásra voltunk praedestinálva. Aztán meg hát szeretjük is ám ezt a mi édes magyar nyelvünket, vagy mi a szösz!? Az anyatejjel szívtuk magunkba — már a kik szívtuk. Alkalomadtán kifeszítjük a mellünket s nagyot rikoltunk a híg levegőbe. Hadd lássa a világ s csodálja, milyen büszke magyarok vagyunk mi s mennyire lángolunk a hazáért. Ki merne rajta kételkedni, ha mondjuk s az öklünket is rázzuk mellé? Senki. Csak néha akad egy-egy rossz májú kritikus, a ki azt meri állítani, hogy a hangunk hamis, a beszédünk hibás, a lelkesedésünk gyerekes. Szeretni szerethetjük nyelvünket, de beszélni nem tudjuk. Szerencsére senki sem hallgat az ilyen akadékoskodó bolondra. És mi tovább beszélhetünk és tovább verhetjük a mellünket s — Hunnia boldog.

De hagyjuk a tréfát: belesajdul az ember szive. Általános nyelvromlás korában élünk. Ezer éves hazánkban ezer éves küzdelem volt a sorsa ennek a testvértelen nemzetnek. A végzet átka nehezült ránk, talán azért, mert legbecsesebb kincsünket, fajunk és nemzetiségünk fennmaradásának egyetlen biztos zálogát, nemzeti nyelvünket, sohsem tudtuk kellőleg megbecsülni. Nem rajtunk mult, hogy egészen el nem feledtük. A köntösünkre mindig kényesebbek

* Tanári székfoglaló értekezés.

voltunk, mint a nyelvünkre. Azt senkise bánthatta büntelenűl, ez mindig Csáky-szalmája volt. Gazdátlan jószág. Szláv, olasz, latin, török, német hagyta rajta keze nyomát, csókja szennyét. Csókba és szennybe majd belevesztünk. S nem egészen a mi érdemünk, hogy lassanként, úgy a hogy mégis csak kieviczkéltünk belőle s mint annyi mást, kihevertük ezt a bajt is. Sőt hasznunk is volt belőle. Minél többféle ruhában próbál az ember mozogni, annál elevenebbé, hajlékonyabbá válik; keleti méltóságú nyelvünkre is ráfért egy kis nyugati pinczér-hajlékonyság. Pató Pál uras nemtörődömségünknek azonban mégis megadtuk az árát később. Herder már megjósolta halálunkat, mikor a bécsi gárda megfújta a riadót s a fölébredt nemzeti eszme minket is sorompóba szólított. Századok mulasztását évtizedek alatt akarták pótolni rozsdás fegyverzetű vitézeink. Harczuk olyan megható és megindító, a milyen berozsdásodott fegyverük, a nyelv. Kazinczyaknak kell születni, hogy a nyelvújítás kovácstüzében kalapálják fényesre ezt a rozsdamarta fegyverzetet. És ezzel az alapjában tiszteletreméltó vállalkozással kezdődik a mi újabb Kalvariánk. A ki a nyelvfejlődés örök törvényeivel tisztában van, tudja, mekkora erőszaktétel volt ez a nyelv tisztasága ellen. Igaz, hogy bámulatos és szinte érthetetlenűl gyors fejlődésnek lett a szülőoka, de ki tudná megmondani, mivel kellett megfizetnünk ezt a kierőszakolt fejlődést, mit kellett érte cserébe oda dobnunk? Végromlásba sülyedt volna nyelvünk, ha a kellő időben nem születnek Vörösmartyak, s a Vörösmartyak után Petőfiek és Arany Jánosok, költői nyelvünk megteremtői és megnemesítői. Prózánk nem volt ilyen szerencsés A természetellenes fejlődés gyorsított menetét nem birta ki. Nem volt Vörösmartyja: összeroskadt. A legnagyobbnak kikiáltott magyar regényíró nyelve épp olyan élvezhetetlen, mint a mily kevéssé lehet a magyaros műpróza remekeinek tekintenünk a Kölcsey és Eötvös, a Kossuth és Deák s nemzeti míveltségünk annyi más jelesének tartalmas és erőtől duzzadó nyelvét, noha készségesen elismerjük, hogy stilusuk legtöbbször öntudatos művészi alkotás s tollukat sokszor a lángész merész szárnyalású ihlettsége vezeti. De más a művészi és más a magyaros. A széppróza bontotta ki még legszerencsésebben szárnyait Jókaival, kit a széppróza Petőfijének szokás tekinteni, de viszont semmi sem nyujthat siralmasabb képet nyelvünk züllésnek indulásáról, mint az, hogy ez az Isten kegyelméből való nyelvművész félszázévnél hosszabb írói pályáján a szemünk láttára fogyatkozik meg magyarságban. Hiában, a természetben nincs ugrás. Vörösmartyak nélkűl kicsúszik a talaj a Petőfiek lába alól. Széppróźánk sorsán mindamellett ma már nincs különös okunk kétségbeesni. Magyarság és magyartalanság dolgában ma már körülbelől nem áll költői nyelvünk mögött. S messze fölötte áll tudományos és értekező prózánknak, hogy a hivatalos magyar nyelvről ne is beszéljünk. Ennek még ma is latin a gerincze, húsavére német. *Köznyelvünk*, a mívelt magyar beszéd, városaink vegyes nyelvű, kozmopolita levegőjében csaknem el van zárva az egészséges

fejlődés föltételeitől s az idegen hatástól megvesztegetve és megrontva, csak kaczérkodik a bohócz-szerepre kárhoztatott tájnyelvekkel. Szinte nem csoda, ha ilyen körülmények között nemzeti míveltségünk eszköze és letéteményese, az *irodalmi nyelv* is mintha lelépett volna a természetes fejlődés útjáról. Nem a múlt irodalmi hagyományaira támaszkodik, nem a népnyelv üdítő forrásvizében keres fölfrissülést, hanem a német kultura emlőiből akar életet szívni. S a mi mindennél szomorúbb, újra valami fásultság, közömbösség és nemtörődömség fogott el a nyelv életének jelenségei iránt. Ez a nemtörődömség akkor sem volna helyénvaló, ha semmi veszély sem fenyegetné nyelvünket, ha a Brassaiak, Arany Jánosok, Gyulaiak és Szarvas Gáborok, vagy az Eötvös Károly, Bartha Miklós és Tóth Béla prózáját vehetnők irányadóúl átlagos irodalmi nyelvünk fejlettségének megállapításánál. Hiszen igaz, hogy sokat javultak a viszonyok, különösen a Nyelvőr hatása alatt az utolsó harmincz évben; annyira mentünk már, hogy körülbelől meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól, a helyest a helytelentől, a magyarost az idegentől, de a legnagyobb jóakarat sem mondhatja, hogy ezzel már elértük, a mi elérhető, hogy már nem fenyeget baj, hogy már nyugodtan hajthatjuk álomra fejünket.

A nyelvromlás vészmadara most is ott huhog a házunk födelén. De már igen megokosodtunk: nem hiszünk a babonában. Tőlünk ugyan huhoghat. A Nyelvőr addig s annyit verte félre a vészharangot, hogy már mindenki vak tüzi lármának hiszi a kongatást. Szinte nem lehet csodálni, hogy mintha már maga a Nyelvőr is beleunt volna a sok kongatásba. Kongat ugyan még, de szinte csak kötelességből. Tudós szerkesztője ma is tűhegyre szedi a barbarismusokat, de a nyugat-európai míveltségű ember leküzdhetetlen gène-jével riad vissza a bot boldogabb végének a használásától. Magyarosabb prózát sohsem írtak mióta a világ, mint éppen napjainkban, de magyarkodóan magyartalanabbat se. Mióta keztyűs kézzel bánunk vele, vakmerő, magabiztában valóságos orgiákat ül a nyelvromlás. Eddig, ha a körmére koppantottak, nagy szerényen meglapult s tehetetlen dühében legfeljebb csak a fogát vicsorította. Most vérszemet kapva, bátran kiállnak a térre a hetumoger-bajnokok s azzal kezdik, hogy „Vagyok olyan magyar, mint te, jobb rendet vágok ám, mint te". S minthogy a bosszúálló, haragos isten európai míveltséggel, széles látókörrel, éles szemmel, eleven dialektikával, néha kiváló stilus-érzékkel s mindenekfölött erős torokkal verte meg őket, mindent elhiszünk nekik, sőt azt is eltürjük, hogy a fölvilágosultság és szabadelvűség jelszavai alá bújva, orczátlan czinizmussal essenek neki mindannak, a mi magyar, mindannak a mi szent, mindannak, a mit ezeréves fájdalom avatott szent ereklyévé. Hitvallásuk a kozmopolitaság, törvényük az anarchia, nyelvérzékük a budapesti magyarság. Fölháborodik a vér, s a kerékbetörés kínjait szenvedi át a nyelvérzék, ha e párduczos Über-Árpádok önérzetes hracsesolását s hetvenkedő apologiáját hallja és

olvassa. Hát már ide jutottunk?! Hát már követnivaló ideal lett az, a mi eddig letépnivaló fattyúhajtás volt?! Hát már igazán a Horatius-féle *usus* áll be korlátlan hatalmi birónak s védő szárnyai alatt a budapesti nyelvérzék, ez az idegen tejen nevelt kakuk-fióka szabja meg, mi helyes, mi helytelen, mi modern, mi ázsiai, mi pórias, mi szalonba való, mi magyaros, mi idegen?! Nem oda Buda! „Nyelvünket ne bántsátok, azt nem hagyjuk“. A nyelv a nemzet: a ki a nyelvet bántja, a nemzetet bántja, s a ki a nyelvet nem becsüli, a nemzetet nem becsüli. A nyelv életének szerető gonddal való ápolása és gondozása, a veszni készülő nyelvérzék megmentése mindennél előbbrevaló szent kötelességünk. Kötelessége a társadadalomnak, kötelessége az iskolának s kötelessége mindenkinek, a ki hazáját és nemzetét igazán szereti.[1]

[1] A gyógyításnak a baj okának és természetének kipuhatolásával kell kezdődnie. Sokan és sokszor kérdezték és kutatták már, mi lehet az oka a nyelvérzék erős megfogyatkozásának. Legtermészetesebb bűnbaknak hirlapjaink kinálkoztak. Németeknél és francziáknál is ők a kikiáltott és megbélyegzett gyászvitézei minden nyelvromlásnak. Ők maguk sem igen tiltakoznak ellene. Hamar készülnek: rosszúl készülnek. Munkájuk a szó szoros értelmében vett napszámos munka. Fegyverük a toll, de fegyverük az olló is. Azt még vezetheti idealismus, ezt a világ teremtése óta nem vezette más, mint az ars poetica-val hadi lábon álló rideg önérdek. Aztán meg nem is pályáznak az örökkévalóságra. Közönségük és kenyéradójuk egy, a jelen, a ma. Ha rosszak, szinte kiváltságuk van rá.

Pedig hát a dolog nem éppen így áll. Legalább nálunk nem. Vannak, bőven vannak szörnyűséges magyarsággal szerkesztett hirlapjaink, de viszont a magyaros stilus mestereit, legnagyobb nyelvművészeinket is a napi- és heti sajtó munkásai között kell keresnünk. S hivatalaink, irodáink, törvényhozásunk és tudományunk nyelvét sem igen lehet jó lélekkel jobbnak neveznünk. S ha mégis több vád éri a napi sajtót, mint a mennyire magyartalanságával rászolgált, annak csak az lehet az oka, hogy aránytalanúl nagy hatalomra tett szert. Irodalmi viszonyainkat és állapotunkat gyökerestől fölforgatta. Mint valami újabb szörnyeteg, a szemünk láttára kezdi fölfalni és magába olvasztani az irodalmat, karmai közé kaparintotta nyelvünk sorsát és jövőjét s ezzel elzárta előle az egészséges fejlődés útját. A mi korunk emberének elmaradhatatlan szellemi tápláléka a hirlapolvasás. Oda jutottunk, hogy a míveltség fokmérője már nem a szappan, hanem az újság. Erősen mivelt nemzet lehetünk, mert nálunk az utóbbi jobban fogy, mint az előbbi.

Nagy nyelvromlásunknak azonban mégsem ez a nagy fogyasztás az igazi oka. A baj sokkal mélyebben gyökeredzik. Társadalmunkban. Hirlapjaink magyartalansága talán nem is annyira ok, mint következmény. A nemzeti míveltség letéteményese, őre és fejlesztője minden irodalmilag mívelt országban a középosztály. Nekünk azonban ma sincsen erős, egybeforrt, egységes középosztályunk. Még érzelemben és hagyományban sem. Hát még nyelvben?! A statisztika a legszebb ódánál szebben hirdeti a magyar szónak és magyar nyelvnek szemlátomást való térfoglalását és hódítását. Városaink magyarosodnak, az idegen elem évről-évre fogy bennük. S nem az államhatalom vaskeze teszi őket magyarrá, hanem saját egyéni érdekük és hazafiságuk. Örvendetes és biztató jele ez a magyar faj életerejének és mivelődésre termettségének, de egyszersmind szomorú bizonyítéka annak, hogy nálunk semmi dolog sem lehet el valami fonákság nélkül. Magyarosodni is felülről kezdtünk el. Pedig minden egészséges fejlődésnek alúlról kell megindulnia. Az igazán egészséges magyarosodás az volna, ha alulról fölfelé is magyarosodnánk, ha lenn nem kellene egész nyelvterületeket átengedünk tót és oláh szomszédainknak, s ha az a

Nekünk azonban ez alkalommal nem a társadalom részéről nyujtható orvosszerek elószámlása a czélunk. Mi csak az iskola (a középiskola) teendőire kivánunk rámutatni.

Nyelvében él a nemzet. Az iskolának nem lehet nagyobb, szentebb és szebb kötelessége, mint a nemzeti nyelvnek szerető gonddal való ápolása és megbecsülése. Iskoláinkat szeretjük nemzetiségünk védőbástyáinak tekinteni, tanitóinkat a nemzeti miveltség harczosainak. S méltán várjuk meg tőlük, hogy azok legyenek. Olyan nyelvállapotok mellett, hol a megromlott nyelvérzék már tudni sem akar megromlottságáról, sőt hetvenkedő magabíztában jogot és elismerést követel magának, ott az iskola bűnt követ el, ha nem siet a mindenfelől szorongatott nyelvérzék segítségére, ha útjába nem áll a nyelvromlás terjedésének.

Teljesíti-e ma az iskola ezt a feladatot? Erősíti-e a nyelvérzéket? Öntudatos munkássággal arra törekszik-e, hogy útját állja nyelvromlás áradatának?

Nem.

magasabb kultura, mely fenn oly diadalmasan toboroz középosztályunknak lelkes harczosokat az idegen táborból, lenn, az alsóbb néposztály rétegeiben, ne éppen az ellenkező eredménynek lenne az egyik szülőoka és előmozdítója. A magyar szó diadalmas hódításának ez volna az igazán biztos tanújele. Nem akarjuk ezzel mai magyarosodásunk eredményeit kicsinyelni s csak azért foglalkoztunk vele kissé bővebben, mert mi ebben a felülről kezdődő magyarosodásban látjuk a legfőbb okát mai nyelvzavarodásunknak. Aligha van társadalom, melynek vezetői közt oly sok volna az eredetileg idegen elem, mint a magyar. Művészek és tudósok, írók, ügyvédek, orvosok, tanárok, szinészek, hivatalnokok, kereskedők között hányan vannak ma Magyarországon, a kik anyanyelvüket nem a szülői házból hozták magukkal. Fővárosunk nyelve valóságos bábeli zürzavarrá lett a sok megemészthetetlen beolvadás miatt. A hol legjobban kellene beszélni a magyar nyelvet, ott beszélik a legrosszabbúl. A magyar nemzeti élet központja idegen. Kell-é ennél szomorúbb és valódibb okát keresnünk a nyelvérzék csődbekerülésének? Társadalmunknak nagyobb a vonzó ereje, mint a beolvasztó képessége. Édesgetni magunkhoz tudjuk az idegen elemet, de magunkba olvasztani, átalakítani, velünk egy hussá és vérré tenni őket nem tudjuk, nem merjük, talán nem is akarjuk. Erőnk gyöngeségén, vagy akaratunk csökönyösségén, orrfintorgató zárkózottságunkon vagy oktalan szűkkeblűségünkön mulik, hogy ezt a társadalmi bajt társadalmi úton meggyógyítani nem tudjuk. A felekezeti és faji gyűlölség újra lángra lobbant Európaszerte. Mi sem akarunk elmaradni a kortól. Pedig ez egyszer nem ártana magukra hagyni Lueger uraimékat. Az ő fegyverzetük akkora fényűzés, a milyent csak igazán nagy és hatalmas nemzetek engedhetnek meg maguknak büntetlenül. Nekünk sohsem kellene elfelejtenünk, a mit a legnagyobb magyar mondott: „Olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni“. Szórjon akármennyi rossz viczczet az osztrák sógor „Judapest“-re s keseregjen még olyan könnyekig meghatóan is a nyelvész a főváros nyelvérzékének megfogyatkozásán: csak nyeljük le a gúnyt, hogy fölszáríthassuk a könnyeket. A maga útján föltartóztathatatlanul haladó (s a nemzet jövőjét illetőleg kétségbeesésre különben okot éppen nem adó, sőt megbecsülhetetlenűl kamatoztatható) nagy nyelv- és fajkeveredés láttára hiában szorúl össze oktalan dühében az ázsiai ököl, ha európai tenyér nem simítgatja, nem egyengeti s a viszonyokkal számolni tudó józan értelem nem irányítja és nem sietteti az összeforradás munkáját és folyamatát.

Ma az iskola (a középiskola) — ki merjük mondani — nem neveli, hanem inkább rontja a nyelvérzéket. Nem épít, nem alkot, hanem rombol. Rombol sokszor még akkor is, a midőn építni akar. Megtartani se tudja azt, a mit, ha nincs, teremtenie kellene. Kivétel mindenütt és mindenben van; arra is akad példa, hogy valaki az iskolában tesz szert kiváló nyelvérzékre. Az iskolában, de aligha az iskola öntudatos munkája folytán. Az iskola, mint iskola, sokszor valóságos melegágya a nyelvromlásnak.

Íme röviden csak a főbb gravamenek:

1. Nem veszi komolyan az anyanyelv tanítását s csak papiron juttat neki vezérszerepet a többi tantárgyak közt.

2. Idegen nyelveket szabadít idő előtt az anyanyelvre, nyelvérzékbénító módszerrel.

3. Nem becsüli meg eléggé a népnyelvet s nem aknázza ki a tanítás érdekében a benne rejlő kincset.

Álljunk meg mindjárt az elsőnél. Az anyanyelv tanítása?

De hát kell-e, szükséges-e tanulni az anyanyelvet? Hiszen azt mindenki tudja. Legtöbbször az tudja legjobban, a ki soha iskolába se járt. Vagy ki merné állítani, hogy az Alföld nótázó legénye-lánya, vagy a székely hegyek mesemondó anyókái ne tudnának magyarul? Pedig talán színét se látták az iskolának. Bizony-bizony csak akkor állanánk még igazán csehűl magyarság dolgában, ha az édesanyánk nyelvét is tudós professorok tudós könyveiből kellene megtanulnunk. Minek okvetetlenkedünk hát a tanításával, ha nincs szükség rá? Tudákos nagyképűsködésből, vagy nemzetieskedő hiúságból minek szaporítjuk a tantárgyak számát ezzel is? Nyög a diák amúgy is a sok tanulnivaló alatt. Meg vagyok győződve, hogy öreg embereink, a kik még a régi diák iskolába jártak, nagyobbrészt így gondolkoznak, sőt még az ötvenes évek diákjai közül is sokan valahogy ilyenformán vélekednek a dologról s véleményüket tán csak azért nem vágják a szemünk közé, mert hozzá vannak szokva mások véleményének a tiszteléséhez s mert tudják, hogy mi, fiatalok, nem vagyunk oly tartózkodók a véleménynyilvánításban s a legkisebb vád, a mivel visszavágnánk, a hazaárulás vádja volna. Hogy is szólhatnának ellene, mikor ma már a levegő is a nemzeti nevelés hangoztatásától terhes s az anyanyelv tanítása kifejezetten is központja és vezetője minden tanításnak.

Oh, hogy tudjuk mi a hazát szeretni — papiron! [1]

Tanítni, igaz, tanítjuk a magyar nyelvet, őszintébben és igazábban, hogysem akárkinek is oka lehetne ma már kétségbe vonni az anyanyelv tanításának szükségszerűségét; de hogy annak az annyit

[1] Ma már a lelkesedésünk is német-majmolás. A ki nem hiszi, olvassa el a porosz és szász középiskolák tantervét, vagy a német folyóiratoknak erre vonatkozó czikkeit. Az öntudatra ébredt német önérzet hatalmas, büszke harczi riadói ezek. Harsogva szól minden egyes sorukból a *Pflege des Deutschthums.* Szinte parodia hozzá képest a mi hazaffyaskodó műlelkesedésünk.

hangoztatott központi szerepnek mi értelme van, nem lehet tudni. Ugyan miben nyilatkozik meg nálunk az anyanyelv középponti szerepe? Tán a nagyobb óraszámban? Szó sincs róla. Gymnasiumainkban ma is a latiné a vezérszerep. De hát ez német földön is így van. Vagy talán abban a kapcsolatban, mely az anyanyelvvel mindenik tárgyat gyümölcsözésre számító kölcsönös támogatásra és szoros érintkezésre szorítja és útasítja? Vagy pedig abban az intézkedésében tantervünknek, hogy nem száraz grammatikai és stilisztikai szabályoknak, pontos és kimerítő irodalomtörténeti adatoknak és elvont fejtegetéseknek bemagoltatásával, hanem az írók olvastatásával, az „olvasmány fontosságának hangsulyozásával" és „előtérbe helyezés"-ével akarja sikeresebbé tenni az anyanyelv tanítását?

Hiszen — szó a mi szó — sok megnyugtató van ezekben az intézkedésekben, de sokkal szerényebbek, hogysem biztosíthatnák az anyanyelv központi szerepét. Félintézkedés nem intézkedés. Ide önérzetes, bátor s főleg egész intézkedés kell. Ha igazán át vannak hatva vezető köreink tantervünk hazafias szellemétől, legyen bennük elég bátorság is a nemes czél megvalósítására. Izenjenek harczot minden czopfos maradiságnak. Ideje már kiábrándúlnunk abból a balhiedelemből, hogy a formális képzésre csak a latin nyelv alkalmas. Ideje már letaszítani Róma nyelvét arról a polczról, a melyet az emberi szellem békóba verésével és majomszerepre kárhoztatásával oly végtelen hosszú idő óta jogtalanúl bitorol. A mór megtette kötelességét, a mór mehet. Debuisset pridem, mondhatjuk hozzánk méltó latinsággal. Engedje át a vezérszerepet az anyanyelvnek s a kevesebb óraszámú tantárgyak közé szorúlva tengesse életét, a míg tengetheti. S aztán béke poraira. Mi talán sohasem szabadúlhatunk meg tőle egészen: egy nemzetet se nyomorított annyira meg, mint minket. (Üres frázisokkal pedig ne áltassuk magunkat és ne dobálózzunk. Ez az egyetlen egy igazi ok, mely ma még végzetessé tenné a latin nyelv kidobását, mert elvágná mivelődésünk gyökérszálait s ledönthetetlen választófalat emelne jelenünk és multunk közé. Már pedig az a nemzet, a melyik multja iránt nem érdeklődik, nem érdemes a jövőre).

A jövő iskolája az az iskola lesz, melyben az anyanyelv tanítása nem csak a papiron középpontja minden oktatásnak. Ethikai, nemzeti, paedagogiai és didaktikai okokon kivűl ezt kivánja nyelvünknek és irodalmunknak belső értéke, köteles szeretete s nyelvünknek nemzeti miveltségünkkel való szoros és elválaszthatatlan kapcsolata.

Nemcsak hogy tanítani kell a magyar nyelvet, hanem általában minden nyelvtanítás szálainak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindúlniok és ide visszatérniök. Siralmas fölfordúltságra vall a mai állapot, a midőn tanulóink 3—4 idegen nyelv grammatikájának rejtelmein küzdik által magukat, anyanyelvüknek azonban sokszor a legközönségesebb szerkezetével és sajátságával, a

legelemibb grammatikai szabályaival sincsenek tisztában. Jobb sorsra méltó buzgalomtól lesz az iskola fala hangos, valahányszor arról szól a holnapi pensum, mely latin szavak „képezik“ a többes genitivust -ium-mal, mely igék „kivánnak“ dativust vagy „szenvednek kivételt“, de hogy az árva magyar nyelv mit kiván és mit szenved, attól nagy ritkán ha fáj a fejük.

A magyar nyelv törvényeit és szabályait lábbal tiporni egészen közönséges, megengedett dolog. Az iskola jár elől benne jó példával. A haja szála se görbűl meg miatta senkinek: nem kiáltják ki tudatlannak, míveletlennek, tanúlatlannak, nem olvassák fejére a klasszikusokat.

Országos hahota töltötte be Hunniát, a mikor — nem is olyan rég — egy nagy nevű és nagy tehetségű képviselőnk azt találta mondani a vita hevében: „Videant consuli!“ Az azonban aligha eszébe jutott valakinek, hogy ugyanaz a képviselő ugyanabban a beszédében egész sereg sulyosabbnál sulyosabb nyelvhibát (és nem nyelvbotlást) követett el, de természetesen magyar nyelven. Ezeket azonban nem fogadta hahota, mert nem érezte hibának a nyelvérzék. Hja, nem csoda, latin grammatikát 8 éven át tanultunk, magyart csak 3 évig.

De mikor ez a három év is sok! Vetik ellen, a kik a grammatikát egészen ki szeretnék akolbolítani az iskolából. Minek az a három év is, mikor a szépapánk sem hallotta, hogy valaki grammatikából tanúlt volna meg magyarúl! Messze túlhaladná ez értekezés keretét, ha érdeme szerint néznénk szemébe ennek a sirjából mindegyre fölföljáró állításnak.

Érvek és bizonyítékok helyett tegyünk itt mindjárt egy kis próbát. Olvassuk föl erdélyi születésű mívelt emberek előtt ezeket a mondatokat: „Két Ábrahám fiát *várok* estére.“ „Országgyűlését ő kemök itt *tartanak.*“ „A hidegnek én jó orvosságát *tudok.*“ „De minek *kerítek* olyan nagy fenekét.“ „Céh, mely mindenki fiát *befogad.*“ „Oh, Kont, mikor *lát* párodat hazád stb.“ Erdélyi ember bizonyára azt fogja mondani, hogy nem magyar bordában szőtték azt, a ki így beszél magyarúl. Pedig hát azokat a mondatokat Vörösmarty, Arany és Petőfi írta s a tárgyas ragozás olyan használata egészen közönséges Nagy-Magyarországon s irodalmilag is helyes.

Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra nézve, hogy az anyanyelv grammatikáját tanítani kell!? Ex uno disce omnes.

Az anyanyelv rendszeres tanítása és az öntudatlanúl működő nyelvérzéknek a nyelvtörvények elméleti ismeretén alapuló öntudatossá tétele szükséges azért is, mert e nélkül hiában való erőlködés (pedig erre adunk legtöbbet) küzdenünk az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen.

Ide sem apró-cseprő portyázások, nem alkalomszerű kirohanások kellenek; ide is rendszeres és állandó harcz kell. Hogy védekezünk ma az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen? Úgy,

hogy ha nagyon megszáll a buzgóság, hajtóvadászatot rendezünk a nyelvromlás baczillusai ellen, tűhegyre szedetjük diákjainkkal a leggyakoribb barbarismusokat. Csakhogy az a bacillus mindenképen furcsa jószág ám! Hiába szúrjuk tűhegyre, nem pusztúl el, sőt igen gyakran az operáló nyelvérzék ellen támad s megejti és megrontja észrevétlenül. A tűhegyreszedegetés, a barbarismusok gyűjtése csak ott használna, a hol erős a diák nyelvérzéke, különben sokszor árt s épen az ellenkező eredményt szűli. Az orvosok rég tudják, hogy a járványok terjedésének sohsem a baczillus erejében, hanem az anyag védtelenségében rejlik a főoka. Nem azért terjed oly nagy gyorsasággal a fertőző betegség, mert sok a fertőző bacillus, hanem azért, mert nem vagyunk eléggé fölfegyverkezve ellene. Nem azért terjed, nem azért burjánzik úgy el a nyelvromlás, mert a sok kétnyelvű félmagyar jóvoltából a levegő is barbarismusssal van tele, hanem azért, mert az ép nyelvérzék nincs eléggé fölvértezve az észrevétlenűl mérgező nyelvhibák ellen. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a betegség, a szervezetet erősitsétek — szólnak az orvosok. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a nyelvromlás, a nyelvérzéket esősítsétek, s az anyanyelv rendszeres tanítását vegyétek komolyan — szólhatunk mi. A bacillusok, azazhogy a barbarismusok, maguktól elpusztulnak, ha a további terjedésre nem lelnek alkalmas talajt, s a legelszántabb irtó hadjáratnak is fittyet hánynak, ha kedvez a talaj elterjedésüknek.

A második gravamen az elsőből folyik. Idegen nyelveket szabadít az iskola idő előtt a fejlődő nyelvérzékre. A fejlődés, a kialakulás, a megerősödés folyamatában. Betetőzi azt a félszegséget, a mit a szülői ház, a család elkezdett. Mert már a család elkezdi. Kevés olyan csodabogarat látott még a paedagogia, mint a milyent ez a mi gerinczetelen modern korszakunk szűlt. A modern ember, mint a jó pap, holtig tanúl — nyelveket. A bölcsőtől a sírig javitgat az alkotó természeten, mely — hogy, hogy nem — megfeledkezett egynél, az anyanyelvnél, több nyelvet juttatni az ember birtokába. Nagy hiba és nagy mulasztás. De hát segít az ember rajta. A kis csecsemő első gügyögésével veszi az első leczkeórát a német bonne-októl és franczia gouvernante-októl. Hja, mert rövid az élet s édes az idegen nép nyelve. Az anyanyelvet, azt nem kell félteni, ráragad az amúgy is a gyerekre később; a fő az, hogy idegen szóra szokjék a nyelve. Ismertem szülőket a kik dicsekedve emlegették, hogy kedves magzatuk mennyire nem tudott kis korában magyarúl s milyen szépen beszélt németűl, vagy francziáúl. Csak az nem fért sehogy a fejükbe, hogy az a kis nyelvtudós most diákkorában, hogy bukhatik épen a nyelvekből meg egyre-másra; azt gondolni se merték volna, hogy kedves csemetéjük részben hajdani nagy nyelvtudásának köszönheti mostani nagy szellemi fejletlenségét és hátramaradottságát. Az ilyen szerencsétlen két-három nyelvű gyereknek nincs és sokszor haláláig nem lesz valódi anyanyelve. A természet nagy ajándékában, az anyanyelven szólhatás édes gyönyörűségében, őket megrövidítette az emberi bölcseség.

Ezt a tévedést azonban, mit az ex professo nem paedagogus szülői ház követ el, a paedagogia szent nevében tetőzi be és koronázza meg az iskola

9—10 éves gyereket latin, vagy német gramatikára fog.

Szinte hallom a kaczagást, hogy hát ettől az ártatlan grammatizálástól is féltem az anyanyelvet? Nó hát igenis, féltem. Nem azért, mintha attól tartanék, hogy az idegen nyelvben való nagy előhaladás elfelejtetné a kis diákkal anyanyelvét (nem, a nagy előhaladástól nem kell félni), hanem azért, mert ez az időelőtti módszertelen grammatizálgatás czéltévesztett, haszontalan, kárbaveszett munka. Időfecsérlés és gyermekkinzás. Az egyik nyelvből a másikra való örökös átfordítgatásra, *tehát a gyermek agyvelejét és képességét messze fölülhaladó* s azért meddő, sőt lélekölő rabmunkára kárhoztatja a jobb sorsra érdemes kis diákot. Gondoltak-e valaha a paedagogusok arra, hogy idegen nyelvre fordítani valamit a legnehezebb és egészen soha meg nem tanúlható mesterség a világon. Mert különböző dolog ám; beszélni idegen nyelven és fordítani valamit idegen nyelvre. Az gyerekjáték, ez valójában megtaníthatatlan. A mai módszer mégis ezzel kezdi a nyelvtanítást. Ha már mindenáron idegen nyelvekkel akarjuk boldogitani az I—II. osztályos középiskolai tanulót is, legalább a módszerünk legyen más. Egyáltalán semmi, vagy csak a legszükségesebbre szorítkozó grammatika és csak ízelítőűl valami magyarról latinra, v. németre való fordítás A tanár beszélhet (s beszéljen is!) sőt beszéltethet is az idegen nyelven, de gépiesen lehetőleg ne fordíttassa át a magyar szöveget. Ehhez latin (német) nyelvérzék, s latin (német) grammatikai tudás szükséges. Azt képtelenség várni, ezt oktalanság még erőszakolni. Az idegen szöveg — egy kis pia fraussal még a legszárazabb is — olyan a gyereknek, mint a találós mese. Örömét leli benne, ha megoldhatja, s ösztökéli a gyerekben inkább működő kiváncsiság, hogy megoldhassa. Az idegen nyelvre való fordítás azonban lélekölő rabmunka még ebben a korban.

A mi pedig a grammatikát illeti, ha már egyszer nem lehetünk el nélküle s minél hamarább kellő alapot és megbízható támasztékot kivánunk vele nyújtani az eddig inkább csak a nyelvtanulás természetes útján haladó nyelvtanításnak, akkor is talán csak előbb való dolog az anyanyelv grammatikájának az ismerete, hiszen minden józan grammatikai tanításnak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindúlnia és folyton arra támaszkodnia. Először tehát az anyanyelvnek tanítsuk meg a grammatikáját. Mai tantervünk párhúzamosan kivánja taníttatni az idegen nyelvek grammatikáival, olyanformán, hogy a magyar grammatika tanítása mégis előzze meg valamivel az idegen nyelvekét, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon, a mi pedig képtelenség, mert hát régi dolog, hogy a nyelvek nem egy kaptafára vannak teremtődve. A következmény az, hogy a tanár itt is grammatizál, ott is grammatizál, mindenütt grammatizál: nem csoda, ha olyan veszett híre kelt ennek a gyönyörű s. éppen nem száraz tudománynak.

A felsőbb osztályok idegen nyelvtanítása iránt se lehet valami nagy köszönettel a szegény anyanyelv.

Nem abban van itt a baj, hogy az idegen nyelvek az anyanyelv rovására szabadon rá vannak szabadítva az iskolára, hanem abban, hogy a nagy czél, az idegen nyelv megtanítása érdekében egytől egyig mind jezsuita-fogásokkal dolgozunk. Az idegen nyelv kaptafájára irgalmatlanúl átgyúrjuk és átkalapáljuk az anyanyelvet. A nyelvek közötti űrt és áthidalhatatlan távolságot azzal akarjuk elenyésztetni, hogy Procrustes-ágyba fektetjük az anyanyelvet. „Csak szórúl-szóra, fiám“ — bíztatja a tanár az átfordítás kátyujába belerekedt diákot — „majd csak kikerűl az értelme is“. Hogy aztán mi „kerűl ki“ az ilyen fordítások révén, miféle zagyva össze-visszaság, arról csak az iskola falai tudnának beszélni, ha szerencsére némák nem volnának.

De még ez sem volna valami nagy baj, ha a szöveg teljes megértetése miatt szinte elkerűlhetetlen szóról-szóra való fordítás után a lázas munkában rendesen meg nem feledkeznénk a magyaros fordításról. De megfeledkezünk, legtöbbször szükségtelennek, vagy tán a tanítás czélján felülállónak tartjuk s beérjük vele, ha úgy a hogy megérti szövegét a tanuló. Látnivaló, hogy ez így nem jól megy. Sokat elbír, eltűr és elszenved az anyanyelv, de a „szórúl-szóra“ való fordítás szakadatlan aknamunkáját nyelvérzék legyen a melyik kibírja, kivált ha Télfyek és Vajdafyak gyártják hozzá a bányászcsákányt, azaz hogy a „puská“-t.

Vagy egyáltalában ne fordíttasuk le a szöveget, vagy ha már rászántuk magunkat, fordíttassuk le magyarúl, magyarán. Hogy ne fordíttassuk le a szöveget mindig, az talán kissé furcsán hangzik: de lehetetlenség, hogy másnak is föl ne tűnt volna, mekkorra idő-veszteséggel jár a szövegnek magyarúl való visszaadása akkor, a midőn a tanár a helyes olvasásból és hangsúlyozásból — kivált ismétlések alkalmával — már előre meg tudja állapitani, hogy érti-e a tanuló a szöveget, vagy nem. Minek tölteni az időt ilyenkor a lefordítással, ha nem czélunk a fordítással valami tősgyökeres magyar kifejezésre, a magyar gondolkozást jellemző szóképre vagy fordulatra hívni föl a tanulók figyelmét. A feleltetés a tanításnak úgy sem czélja, csak eszköze s különben is az elolvasott szövegre (az illető nyelven) tett apró kérdésekkel is meggyőződhetem a tanuló készültségéről, s a mellett egyidejüleg valamire tanítom is, meg változatosságot szövök be a tanítás menetébe. Igy aztán több idő marad a valóban fordításra szoruló szövegrész magyaros visszaadására s haszonra fordúl az, a mi első tekintetre tán az anyanyelv elleni merénylетnek látszik. Mert hát nem olyan fekete az ördög, mint a milyennek látszik.

Pusztán, abban, hogy idegen nyelvre tanítjuk a diákot, még semmi veszedelem sincs. Ezzel csak szemhatárát tágítjuk, gondolkozását mélyítjük, lelki világát gazdagítjuk. Baj csak akkor származik belőle, ha nem jókor és nem jól tanítjuk.

Az idegen nyelvvel való foglalkozás — hogy izléstelen, útszéli hasonlattal éljek — olyan, mint a retek. Reggel méreg, délben étek, este orvosság. Korán kezdeni méreg, mert kialakulása közben ejti meg a behatások iránt még igen fogékony nyelvérzéket. Idejében és okkal-móddal kezdeni hozzá — hogy is mondjam csak — étek, mert egészséges, termékenyítő táplálékkal látja el a nyelvérzéket a különféle nyelvek szerkezetébe, a nyelvteremtés kohóiba és műhelyeibe való bepillantás. Meglett emberre nézve pedig nemcsak a legnemesebb gyönyörűségek egyike, hanem valóságos orvosság az idegen nyelvekkel való foglalkozás, egyetlen igazán megbízható csodaszer a gombamódra termő barbarismusok mételyező pusztítása ellen.

Idegen nyelvek ismerete és jó magyar nyelvérzék éppen nem összeférhetetlen két dolog, sőt — bizony fura világot élünk — úgy áll a dolog, hogy mívelt magyar ember ma már nem is tudhat jól magyarúl, ha a német és latin nyelvhez is — úgy, a hogy — nem konyít valamit. Paradoxonnak látszik, pedig szomorú igazság. Oda jutottunk, hogy a német nyelv ismerete nélkül nem vagyunk képesek betekinteni az ajkunkra tolakodó barbarismusok keresztlevelébe s a ritkább hungarismusok hallatára viszont könnyen fattyúnak nézzük a magunk árváját, ha mindjárt Ázsiából hoztuk is magunkkal, a mint ez már számtalanszor bebizonyult mulatságosabbnál mulatságosabb módon a Magyar Nyelvőr perdöntő porondján.

Okszerű módszer mellett az iskola se látná kárát tán még egyszer annyi idegen nyelvtanításnak se. Sőt tovább megyünk, nem is lehetne, nincs is az iskolának a magyar remekirók olvastatásán kivül olyan önként kinálkozó nyelv- és stilusérzék fejlesztő eszköze, mint az idegen nyelvek tanítása. Mennyi alkalma nyílik itt az anyanyelvét szerető, a magyaros gondolkozást féltve őrző és becsülő tanárnak bevezetni a tanulót a szó és gondolat csodás egybeforradásának mysteriumába, fölkelteni és öntudatossá tenni benne az összevetés révén az anyanyelv szépségei, gazdagsága, hajlékonysága és alig megközelíthető rövidsége iránti érzéket. Ad oculos bizonyíthatja be, mint nyer az önmagában színtelen (mert nemzetközi) gondolat a kifejezés sujtásai és pitykéi által sajátos nemzeti színt, életet, erőt, elevenséget, eredetiséget. Kifejezésben és stilusban mi egyéni, mi nemzeti sajátság, mikor tekinthető sujtás és vitézkötés nélkül is magyar ruhába öltözöttnek az idegenből átszármazott gondolat, mikor egyenesen émelyítő a sok sujtás, mik a szórúl-szóra le nem fordítható, vagy ugyanazon fordulattal, képpel, gondolattal egyáltalán vissza nem adható árnyalatok és kifejezésbeli finomságok. Cicero áradó beszédében, Tacitus körmönfont periodusában mi a csodálni való s mi a magyar nyelv szellemével, a magyar vérmérséklettel és gondolkozással összeegyeztethető, ... mind olyan dolgok, melyek érdeklődést és szeretetet keltenek az ifjúban anyanyelve iránt s melyeknek megbeszélésére senkinek sem adódik több alkalom — még az anyanyelv tanárainak se — mint az idegen nyelvek professorainak.

És itt önként merűl föl az a kérdés, vajjon megragadjuk-e, vajjon kihasználjuk-e ezt az alkalmat?

Nem használjuk.

A mai szakrendszeres világban annyira a magyar nyelv tanárára bizzuk az anyanyelvvel való bibelődést, hogy szinte határsértésnek tűnik fel, ha valaki magyar nyelvtani órán kivűl is mer foglalkozni az anyanyelvvel, s szinte veszedelmes dolog olyanokat hirdetni, hogy az idegen nyelvet nem pusztán önmagáért kell tanitani s hogy az idegen nyelv tanításának nem az idegen nyelv megtanítása az egyetlen és legfőbb czélja.

Magyar anyanyelv szeretete, mikor jön el a te országod?!

A harmadik gravamen nem kisebb az előbbieknél.

Bekerül a kis falusi gyermek az iskolába. Erős, romlatlan nyelvérzékkel. Ébredező gondolatvilágának első, félig öntudatlan benyomásai közt ott van az is, hogy a tanító bácsi nem úgy beszél ám, mint a hogy odahaza beszélnek. Nem úgy mondja, hogy *csidma*, hanem *csizma*, nem *kinyeret*, hanem *kenyeret* mond. Aztán meg az az ábécze is olyan furcsa, mint általában minden ebben az új környezetben: a tábla, a fali képek, a csengettyű, meg a tanító bácsi azzal a csúf szakállával. Azt mondja, hogy *b-a-b* s rá kell mondani, hogy *bab*. Ugy *taniccsa*, hogy *tanítja*, *látja*, *mondja*. Nem jó neki, ha úgy mondjuk a verset: „Együtt ma karácsony“. Kijavítja az embert.

Nem mondom én, hogy ezzel öntudatra kelt a gyermekben az irodalmi nyelv és saját anyanyelve közti különbség. Akármilyen éles megfigyelőképessége is legyen a gyereknek s akármennyi abstraháló és összefoglaló képesség is szorult kicsi fejecskéjébe, az elemi iskola alsó osztályaiban nem juthat, nem szabad jutnia annak a világos tudatára, hogy ő más nyelven beszél, mint könyve. Csak öntudatlan sejtelemként él még lelkében, több más megmagyarázhatatlan furcsaság, eléggé föl nem dolgozott benyomás között. Elcsapni való az a tanító, a ki apostoli szent buzgalmában irtó háborút izenve minden *csidmá*-nak, *kinyér*-nek, *tüszej*-nek, erőszakkal — néha bottal — merészkedik öntudattá emelni a gyerek lelkében ezt a sejtelmet. Hagyják ezt a szomorú kötelességet nekünk, középiskolának.

Mert hát ide is fölkerűl a csidmás legényke. Belecsöppen a civilisatióba, mint a légy a mézbe. Nosza igyál, legényke, tudományt! Hiszen innék is szegényke, — azért hozták ide, — ha mozdulni bírna. De hát ott a *csidma*, nem engedi. Idegen világ ez neki egészen. Kirí belőle a *csidma*, azaz hogy a legényke. Nagy válságon, nagy csalódáson kell szegény fejének átmennie, hogy beleszokjék. Tanulótársai gúnyolódásaiból s a tanár urak mosolyából és jóakaratú megjegyzéseiből csakhamar tudatára jut annak, hogy nem annyira a csidmája, mint inkább a nyelve miatt kellett neki nevetségessé válnia. A nyelve miatt? Hiszen ő azt azoktól tanulta, a kiket legjobban szeret a világon, szüleitől. Hát nem mind jó, helyes és igaz,

a mit tőlük tanult? Hogy volna az, a mikor a tanár urak is rossznak tartják s lemosolyogják érte az embert, már pedig nekik mesterségük a tudás.

Nem akarok itt arra az igazán nagy veszedelemre rámutatni, mely a szülői tekintély ilyetén csorbulásával a gyermek jellemének kialakulása ellen munkál; csak egy másik — nem kevésbé nagy — veszedelemre legyen szabad fölhívnom a figyelmet. Gondoltak-e valaha azok, a kik olyan jól el tudnak mulatni a falúról bekerült kis diák falusiasan egyszerű, naiv beszédjén, gondoltak-e valaha arra, mekkora veszedelem származhatik abból, ha abban a romlatlan nyelvérzékű kis diákban gyökeret ver az a hit, hogy az ő anyanyelve rossz, hibás, kikaczagnivaló. Mi ennek a hitnek a következése? Az, hogy az a kikaczagott kis ember meggyülöli, megutálja, megveti anyanyelvét, szülőföldje, falúja nyelvét. Alig várja, hogy a csidmával együtt azt is eldobhassa magától. S nem rajta mulik, hogy ez csak részben sikerűl. Nem a levegőből beszélek. Jómagammal is megesett ez a furcsa kis eset kis-diák koromban, s megesett és megesik mindenkivel, a kit szerető kéz értelmes vezetése át nem segít az okvetetlenül bekövetkező válságon. Szinte szégyellem megvallani, hogy diákkoromban iszonyúan lenéztem és megvetettem szülőföldem nyelvét s bámulatosan hamar sikerült eltüntetnem beszédemből mindent, a mi falúm nyelvére emlékeztetett.[1] A himpor hamar lefoszlik.

De hát mi kára van abból a tanulónak, ha tökéletesen el is felejti szülőföldjének tájnyelvét? Avagy nem természetes-é, hogy az iskola az irodalom nyelvét lépteti a tájnyelvek örökébe? Nem inkább joga és kötelessége-é az iskolának, hogy a tájnyelvi sajátságoktól megtisztítsa s az örökké változó nyelvhasználat szeszélyes tulkapásaitól megóvja és megvédje az irodalmi nyelvet, minden mivelt ember közös anyanyelvét? Az irodalom a nemzet lelkének leggazdagabb és legtartalmasabb megnyilatkozása; azért az irodalom nyelve a nemzet nyelve. Minden vérségi, vagy egyéb köteléknél erősebb kapocs a nemzet fiai közt. Élete a nemzet élete, halála a nemzet halála, mert irva vagyon, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való. Azért az iskola csak egy nyelvet ismer, az irodalmit. Ez a nyelv a nemzet életének nagy folyama, mely hátán hordja a nemzeti miveltség hajóit és csónakjait. Csakhogy a nemzeti nyelvnek örök forrásai a nép ajakán fakadnak. Az irodalmi nyelv nagy folyama kiszáradna vagy elposványosodnék, ha a tájnyelvek apró forrásai nem táplálnák. Minden egészségesen fejlődött irodalmi nyelv gyökérszálai a népnyelvek és a közbeszéd változatos és gaz-

[1] S hogy milyen erős és maradandó a gyermek benyomása, mutatja az, hogy most, meglett férfi koromban legjobb meggyőződésem ezer érve és bizonyítéka se tud meggyőzni és megnyugtatni affelől, hogy gyermekéveim nyelve nem rútabb és nem kevésbé érdekes, mint bármelyik más tájnyelv. Hiába, szeretni úgy, mint más tájnyelvet, nem tudom soha. Erőszakolni pedig mindent lehet, csak a szeretetet nem. Ez az, a mit sohse tudnék megbocsátani az iskolának.

dag rétegeibe nyulnak le. Ott vernek gyökeret. Onnan szívnak életet és éltető erőt. És ezeket a gyökérszálakat vagdossa el az, a ki a nép nyelvének naiv természetességén csak mulatni tud, s a nyelv életének fájába vágja fejszéjét az az iskola, melyben egy perczig is pirúlni kényszerűl a kis diák beszédjének tájnyelvi sajátságai miatt.

Végtelenűl nagy tévedés azt hinni, — pedig hányszor nem hallja az ember mivelt, sőt tanítással foglalkozó emberek szájából is! — hogy a tájnyelvek az irodalmi nyelv elfajulásai. A dolog inkább megfordítva állana. A népnyelvek természetes fejlődés eredményei; kialakulásukat nem irányította tudákoskodó emberi kontárkodás, halat úszni tanitó bölcseség nem egyengette útjokat, szülőanyjuk és dajkájuk a természet, s a természet útján nincs eltévedés.[1] Az irodalmi nyelv azonban többé-kevésbbé mindig csinált nyelv. Nem természetes fejlődés eredménye. Kialakulását emberi okoskodás, emberi gyarlóság vezette és irányította. Mennyi kicsinyesség, mekkora pedanteria, milyen kaczagnivaló tudákosság s kákán bogot kereső bölcseség volt és van az ilyen irányításban, a grammatikusok a megmondhatói.[2]

[1] Azaz, hogy tévedés nincs, de elsatnyulás csak akad. Et magna saepe dormitat — Natura. Szunyókál s elfelejti beváltani, a mit igért. Talán mert mostoha anya, mint a poeták írják. Hány sokatigérő szervezet csenevészedik el fűben, fában, emberben időnap előtt az anyatermészet keblén! Ilyen elcsenevészedés, elsatnyulás a nyelv életében is előfordul. Példa rá a csángó nyelv, mely magyarság tekintetében (de csakis ebben a tekintetben, mert a nyelvtudomány szempontjából a kóreset is természetes fejlődés) az elzüllés, az elsatnyulás lejtőjére lépett.

[2] Geleji Katona István például, a nagy grammatikus, ilyeneket tanított: „A singularis numerusokat a pluralisoktól igen meg kell különböztetni és az egyről szólló igéket singulariter s a többekről szóllókat pluraliter kell kimondani. Mint: *két emberek, tizenkét apostolok*. Nem: *két ember mégyen vala fel; a 12 Apostol együtt lévén* etc., a mint hallom, hogy a község szóll; mely egy igen nagy vétkesség a mi nyelvünkben. Rút szószaporittatás ez ilyen: *Esső esik*, holott az *esső* annyit teszen, mint: *eső*. Egy szóval azért *esőziknek* mondathatnék. — A szókat a dolgoknak mivoltokhoz és természetekhez kell alkalmaztatni és a mi egyikhez illik, a másiknak nem kell illetlenűl tulajdonitani: *Nincs egy szál borom és egy csep buzám, lisztem, szénám is*, mint a község szokott gorombájul szóllani. – Nincs minden illetlenség nélkül, hogy minden rokonságainkat atyánkfiainak mondjuk, holott azok közzűl sokak vagy anyánk, vagy bátyánk, vagy nénénk, vagy hugonk etc. fiai. Nemző az atya, szülő az anya — A passiva voxokat az activáktól felette szükséges megkülönböztetni, mert egyébként az értelem nemcsak dísztelen, hanem ellenkező, söt némelykor ugyan káromkodó is lenne. Igy kell azért igazán szollni: *Az embernek teremtetése, megváltatása, szenteltetése*, nem: *teremtése, megváltása, szentelése*, mintha az ember teremtett, megváltott, szentelt volna. Hasonló vétkes szóllások ezek is: A *nyavalyák megorvoslása, a tévelygésnek megczáfolása, a bűnösnek megostorozása*, melyek azt teszik, hogy a nyavalya orvosol, a tévelygés czáfol, a bűnös ostoroz". (Nyr. XII. 13.)

Igy-e csókolnivalóan (azaz csókoltatnivalóan!) kedves szabályok?! Holtra kaczaghatná magát tőlük az ember, ha nem látná, hogy hány okos ember gondolkozik még ma is a Geleji uram fejével. Tanügyi körökben még ma is ez járja: a tanulók taníttatása, vizsgára bocsáttatása, segélyeztetése, megdorgál-

Ha mind csupa szentigazság lett volna is az a sok körmönfont grammatikai szabály, a mivel a fű növését is meghalló bölcs grammatikusok a nyelvet szabályozni s a világot boldogítani akarták, még akkor sem lenne valami nagyon irigyelni való az irodalmi nyelv sorsa. Hát még, ha a nyelv szellemével egyenes ellentétben álló önkényes grammatikai szabályoknak kellett és kell meghódolnia, ha hamis próféták hamis tanait kell szentirásnak vennie!

A nyelv, az „együgyű tudatlanok rusnya" nyelve az emberi léleknek legközvetlenebb és legbensőbb megnyilatkozása. Bölcs és naiv egyszerre s azért útjai kiszámíthatatlanok. A logika örök törvényeinek fittyet hány s szeszélyes ugrásaiban mégis több logika van, mint a mennyit bölcseségünk álmodni képes. Hogy volna hát elfajulása a logika csinált szabályaitól befolyásolt irodalmi nyelvnek?!

Az igazság itt is a középen van, mint mindenütt. Az irodalmi nyelvnek joga van arra, hogy az emberi értelem megkülönböztető itélkezése révén állapítsa és szilárdítsa meg trónját a tájnyelvek, a népnyelv fölött; érthető és jogosult, ha szabályozni és irányítani, megőrizni és állandósítani akarja a folytonosan változó s minden kimondott szóval új alakot nyerő nyelvet: de saját lába alól rugja ki a talajt, ha magát valami különállónak, önmagából kialakúltnak, a logika befejezett tökéletességű remekének tekinti s feledve származását, megveti szülőanyját, a népnyelvet. Azt a nyelvet, melyben semmi csináltság, semmi kimértség, semmi erőszakoltság, semmi mesterkéltség nincs, de van annál több szín és erő, élet és elevenség; hol a szavakon és kifejezéseken az egyszerű természetesség és üde frisseség zománcza ragyog, mert igazán csak a kimondás pillanatában születnek milliószor meg, milliószor újra meg újra. Vétkezik az irodalmi nyelv, ha ilyen rokonnal szégyenli az atyafiságot, ha oktalan gőggel megtagadja szülőanyját s lenézi nevelő dajkáját. A dajkálásra és gyámolításra úgy is örökké rá fog szorulni: formáiban elárvúl, életszervei kimerűlnek, tagjai elcsenevészednek, jómaga idő előtt leéli magát s végelgyengülésben pusztúl el, ha a népnyelv bűvös csodaerejű forrásvizéből örök fiatalságot nem iszik magának.

Ne zárjuk el legalább mi, iskola, ettől a forrásviztől ifjúságunkat. Ha nem tudjuk hozzávezetni, ne, legalább ne zárjuk el tőle; ne vegyük el, a mit nem adhatunk. Elég sok kincs pusztul el magától is, ne álljunk be mi is fosztogatónak. Hadd buzogjon abban az ifjúban a szülőiház napsugaras szegénységéből hozott népnyelvnek éltető forrásvize; hadd legyen, a mi erőt és szint

tatása, vádoltatása, fölmentetése stb. stb., pedig ha tudnák, Istenem, ha tudnák, milyen más értelme van mindezeknek a misera plebs, az „együgyű tudatlanok rusnya" nyelvén ...! „A csepp kenyér" és „szikra viz" logikátlansága is hány Geleji-redivivust szült már. Az ilyen tudatlanságukban fontoskodó (vagy tán kilóskodó?) urak, jól tennék, ha visszakérnék a leczkepénzt, azaz hogy a tandíjat. Joguk volna hozzá, mert hiszen ezeknek a dolgoknak a tudása is ér annyit tán, mint az *unus, solus, totus, ullus* genitivusa. De minek tanulni, a mit az ember úgy is tud?!

adjon beszédének, életet és elevenséget csöpögtessen stilusába. Hadd csengjen a fülébe haláláig a szülőföld felejthetetlen nyelve, mint az elhangzott melodiának sejtelmes varázsa s jóleső bája; hadd forrjék össze vele szive, hadd igya be lelke. Akkor aztán tanító nélkül is megérti és megérzi majd a magyar szó zenéjét, a magyar beszéd lüktető ritmusát, a magyar értelemnek a nyelvkifejezésben megnyilatkozó mélységeit s a rajongó szeretet imádatával csüng a nyelven, melynél szebb s előtte kellemesebben csengő nincs e kerek nagy világon.

Hogy bánjék el hát az iskola a népnyelvvel? Könnyű a felelet rá. Úgy, hogy becsülje meg. Költse föl és gyökereztesse meg az ifjúságban azt a hitet, hogy a népnyelv nem romlott nyelv, nem az irodalmi nyelv elfajulása. Vezesse el az ifjút a népköltészet soha ki nem apadó forrásához s oltson szivébe szeretetet az anyaföld minden röge iránt.

Nem azt teszi ez, hogy a tájnyelvi sajátságok megőrzését tekintse az iskola, föladatának s hogy e föladat kedvéért lemondjon az irodalmi nyelv és a művelt magyar beszéd megtanításáról, hanem azt, és csakis azt, hogy oktalan buzgalmában ki ne öntse a mosdóvizzel együtt a gyereket is. Tegyen úgy, mint a jó kertész. A vad csemetét oltsa meg, nemesítse meg; de a gúny és kicsinylés fejszéivel ne vágjon rajta oknélküli sebeket. Nekünk, magyaroknak — hál' Istennek — alig van tájnyelvünk, annyira közel áll mindenik az irodalmi nyelvhez. Fölösleges miattuk és ellenük megfújni a harczi riadót. Nem ellenség az, inkább jó barát. Hál' Istennek, nem Germaniában élünk; nekünk nem idegen nyelv a magunk irodalmi nyelve, nem kell annyira megijednünk és kétségbeesnünk a sok „rusnya" beszéd miatt. Hiszen a legrusnyább beszédű iskolázatlan paraszt is megérti irodalmi nyelven beszélő papját s egészen természetesnek találja, hogy innepnapon az Isten házában a nyelv is ünnepi ruhát ölt. A legkisebb erőszakolás nélkül is könnyen hozzászokik a tanuló nyelve ehhez az ünnepi ruhához, anélkül, hogy meg kellene miatta utálnia a hétköznapit.[1]

[1] A művelt magyar beszédre — ha ugyan nem időelőtti még egységes művelt magyar kiejtésről beszélni — kötelessége az iskolának megtanítani az ifjút; de nagyon izléstelen ember lehet az, a ki ennek a kötelességnek mindig és mindenben eleget akar tenni. Csak egy példára hivatkozom. A művelt magyar kiejtés nem ismeri és szándékosan kitagadja a nyelv hangjainak sorából a zárt ë hangot, pedig a régi nyelvben általános volt s ma is él nyelvjárásainknak legalább felében. Föltámasztani ma már nem lehet, de azt meg lehet követelni minden jóizlésű tanártól, hogy erőnek erejével ne pusztítsa, ne irtsa ki tanitványai nyelvéből. Mi bizony, kolozsváriak és debreczeniek, eléggé sajnáljuk, hogy nem tudunk különbséget tenni a négy különféle jelentésű *mentek* és *vetettek* között, mert mi magunk is érezzük. milyen szörnyűséges mekegéssé válik e miatt néha a magyar beszéd; de azért, ha arról volna szó, hogy ezt a szegény megboldogultat föltámaszszuk halottaiból, mint a hogy Szarvas Gábor ajánlotta (Nyr. II. 97.), erősen tudnánk tiltakozni ellene. Hiába, nekünk arabusúl van ez az egy betű; sohse tudnók megtanulni. De ha már mindenáron elérkezettnek látná valaki az időt arra, hogy segítsünk valahogy

De nem akarok tovább visszaélni szives türelmükkel.

Még csak egyet!

Azokhoz, a kik a népies formák és fordulatok kedvelésében csak ingújjravetkeződést látnak s nagy aggodalommal féltik nyelvünket az elparasztosodástól, meg azokhoz, akik *tatik-tetik* es, *ván-vén*-es, *andó endő*-s mondatgalacsinok nélkül nem találják meg a fordításban Liviust s nem jut eszükbe, hogy a stilusnak egyéni és nemzeti sajátságai is vannak, quos ultra citraque nequit consistere rectum. Vajjon elhiszik-e puszta állításra, hogy az ember nemcsak csontját, bőrét, vérmérsékletét, hanem részben stilusát is magával hozza e világra? A stilus az ember, a stilus az egyéniség. Irányítani, fejleszteni, nemesíteni lehet, újjá teremteni nem. Szárnyait lemetszhetem, buzogását elfojthatom, eredeti mivoltából kiforgathatom, a sok kertészkedéssel nyomorékká és csenevészszé tehetem, de azt soha meg nem érem, hogy eredeti mivoltával össze nem férő gyümölcsöt teremjen. A stilust lehet is, kell is tanítani, de sohasem lenne szabad egy perczig is szem elől téveszteni, hogy az egyéni stilus a legjobb stilus. Ex ungve leonem! Ez a mit nem lehet és nem szabad utánozni. Meg kell hát becsülni a gyerekben az egyéniséget s az anyaföld éltető levegőjében fogamzott eredetiséget.

ezen a förtelmes mekegésen, sokkal czélravezetőbb volna Szegedet fogadni föl mesterűl. Az ö-zést mi is megtudnók tanulni; szebb is, mint az ë-zés. Remélhetőleg azonban lesz annyi eszünk, hogy belenyugszunk a változtathatatlanba s nem állunk be újra nyelvboldogítónak. A nyelv nem kér belőle: boldogúl magától is. Szinte bámulatos, milyen gyorsan haladunk újabban az egységes kiejtés felé. Lehet látni már, hogy az ö-zés fog győzni. Itt Kolozsvárt, a hol nem is olyan rég még „hőseket“ énekelt a Vörösmarty kürtöse, ma-holnap csak böcsületes söröző hősöket találna a jelenkor Székely Sándora. A pedellusunkból önkényesen Fülöpöt csináltunk, pedig diákkoromban — jól emlékszem — Filep bácsi volt a böcsületes neve. Tordán még ma is *sert* isznak az emberek, de Kolozsvárt már csak *sört* lehet kapni. Különbséget okoz művelt és művelt magyar beszéd között a *ly* hang ejtése is. Mi *j*-nek, a Dunántul *l*-nek s már csak az affektált beszéd ejti *ly*-nek. Szarvas Gábor (Uo.) itt is hiában erőszakolná az *ly* hang megőrzését, a jövő a *j* hangé.

PÁLFI MÁRTON.

Bogáti zsoltárai az árulók és üldözők ellen.

(Második közlemény.)

Látni való, hogy az LV. zsoltárban nem csak a jámbor Dávid, hanem a mi Bogátink is „életéhez képest égbe kiálta" (XXV. zsolt.) Vajjon ki volt az a „fő polgár", ki elébb tanítója volt s most fő árulója lett, nem lehet megtudni. Költőnk Basilius és Hunyadi Demeter keze alatt tanulhatott Kolozsvárt a hatvanas években. Harmadik társuk, Eppelius, kolozsvári szász pap, 1582 nyarán elhalt. Mintha erre is találnánk vonatkozást Bogátinál: „Látnom halálokat hagyod; vagy *távol hallanom* adod".

A bujdosó Dávid királynak igen sok panasza van árulójára, Doegra és üldözőjére, Saulra. Az LII. zsoltárt egyenesen Doeg ellen intézi. Bogáti ezt az ő összes vádlóira alkalmazza. Már a kiválasztott dallam is erre mutat: „Igen megromlottál ó jó keresztyénség"!

Szentes, kegyetlen faj, de mit dücsekedel,
Hogy ennyi sok lelket veszthetél szép színnel?
Éles és kegyetlen nyelved, mint borotva.
Királynak mindenkor az jámbort vádolja.

Nem szeretsz semmi jót, noha azt tetteted:
Isten sátorában hogy jársz, azt jelented;
De az gonoszt jónál te inkáb szereted.

Csak ez eszed-kedved, mint igazat ronthass.
Kivel beáruljad, rá *pokol szót*[1] kaphass.
Ez tanácsod, ez szód, miként másnak árthass.

Árulóin kivül költőnk még az urakra haragszik, kik önkényüleg kormányozzák az országot. A LXII. zsoltárban így kél ki ellenök:

Oh én reám törők, meddig incselkedtek?
Sok álnok tanácscsal jámborokra törtek.
Bizzál csak Istenben lelkem, ő kővárom,
Ennyi ellenségtől ő erős paisom.

[1] Innovator.

Azért mind hallgatok, *noha sokat hallok,*
Királynak, uraknak mi róllam szándékok.
Tü jámborok, szentek, tü is így bízzatok;
Ha pokol[1] a ki ur, ne bosszankodjatok:
Minden bosszútokat Istennek mondjátok.

A LXIV-ik zsoltárt is Dávid után egészen reájok alkalmazza. Czím és versfő: „Gonosz tanács".

Gyakran ijeszt én szörnyű ellenségem,
Azért halld meg ellene könyörgésem:
Tarts meg szándékától Uram életem,
Pokol nyelvek miá ne hagyj elvesznem.

Olálkodnak reám urak, úgy törnek;
Untalan király kedvére begyülnek,
Nyelvekkel királynál ugyan megölnek:
Rejts el, tanácsokkal ne veszessenek.

Szóltak királylyal és róllam végeztek,
Mindenfelé lest és kémeket vettek.[2]
Senki ez lest nem tudja, — így beszéltek;
Bár lássa Isten! — így szóltak kevélyek.

Tőröket azért mindenütt meghánták,
Jámborokhoz mert *sok patvart* találtak.
Abba minden eszeket megforgatták,
Semminemű tanácsot el nem hattak.

Följegyzésre méltó, hogy az első zsoltárokban sehol sem ragadja el őt a harag szenvedélye. Kitérés, czélzás elég gyakori ott is kora viszonyaira, de a költői mérséklet határait mindenütt szemmel tartja. Jellemző példája ennek a XI. zsoltár Saul üldözéséről, hol inkább csak általános vonatkozásokat találunk.

PS. XI. Az nap fenn még.

Nota : Mikor Absolontól Dávid űzetnék.

1. Akara rejtezni, de nem búhaték,
Saul király előtt Dávid elugrék.
Bosszontva udvarból sokan izentek,
Veszettet ily szókkal keseritettek:

2. „Szalagy ijedt madár, szalagy, ha lehet;
Ha el akarsz búni, keress más helyet,
Kősziklákat fuss meg, minden rejteket,
Hogy elbúhass tőllünk, jól takard fejed."

[1] Rossz, gonosz. [2] Vetettek — székelyesen.

3. Nem ijedt meg Dávid, csak ezt izente,
Hogy jó reménségét Istenben vette;
A hol elbúhatnék, oly helyét lelte,
Kiben szegény sokszor fejét mentette.

4. „Azt értem, barátim, rám szándékoztok,
Markotok pökitek, ijet húztatok,
Veszteni boritva jámbort akartok;
De hogy pengetitek, elszalasztotok."

5. *„Poklul cselekedtek, hogy nem értétek:*
Az Isten papjait mind megöltétek.
Ha mit fogad egyszer fejedelmetek,
Egy tanácscsal vélle azt feltöritek".[1]

6. „Féltlek, hogy igen vér egyszer az Isten;
Mert miben vétettem az király ellen?
Noha Isten lakik nagy magas helyen,
Széki, mint birónak, az fényes egen:"

7. „Érti azért s látja, mit cselekedtek,
Urak, tü tanácsok, tü főfő népek.
Jámborok és latrok valahul éltek,
Onnat feljül rátok nagy szemek néznek!"

8. „Nem szeret hamissat, de jót igazit;
Isten effélékre veti vesszejét.
Hogy ez világ lássa tökélletessét,
Cégéren válassza Isten hiveit."

9. „Maga az latrokat ideig hagyja;
Tűri soká az bűnt, meg sem bocsátja.
Az versenyeseket azért megrontja,
Harag poharával őket itatja."

10. „Égő tűzét menyből rájok hullatja,
Kénkövet, menykövet nyakokba hányja,
Szelét, zurzavarit oda bocsátja,
Mignem az jó földről el-kitisztitja."

11. „Ez ellen a jámbort szépen megtartja,
Pusztában, városban megoltalmazza.
Kegyelmes szemével mindenütt látja.
Ha ki ezt nem hinné, róllam tanolja."

[1] E versszak, mely egészen a Bogáti betoldása, egyfelől Saul öldöklésére czéloz, ki a Dávid királyhoz szitó papokat levágatta; más felől a Dávid Ferencz pártjának erőszakos elnyomását helyteleniti. A „fogadás" itt az, mely az erdélyi fejedelmet felavatásakor a recepta religiók bántatlan megtartására kötelezte.

12. Gyorsan futott Dávid, ily választ ira,
Saul udvarának tudtára adá;
Soltár tizeneggyed részében hagyá,
Érdeméhez bizni mindennek hagya.

Később mind inkább erőt vesz rajta a száműzetés keserve. A LXI. zsoltárban búsan énekli: „Édes hazám földét nagy messzül tekintem, Véghatárán bujdosom. Nem tudok mit tennem, csak hozzád kiáltok, Mert itt sincs bátorságom". A LXIII-ban némi megnyugvással mondja:

Ez messze földön is tégedet dicsérlek,
Szerencsém felejtvén, innepet szentelek.
Kezem felemelve, valahol én leszek,
Teljes életemben téged emlegetlek.
. . . Emlegetem hozzánk nagy kegyességedet,
Felejtem eközbe ily pokol helyemet.

De még ez innepszenteléskor sem tud ellenségeiről megfeledkezni. Dáviddal együtt énekli:

Te hozzád ragadott lelkem téged szentel,
Mert minden szerencsén te tartasz kezeddel.
Azért, a kik engem keresnek fegyverrel,
Megérem, rövid nap, hogy poklul vesznek el:
Ily pokol lelkeket fegyver miá vesztik,
Hogy az ártatlan vért ily messze kergetik.

Legerősebb kitörését az urak ellen az LVIII-ik zsoltárban olvashatjuk. Itt is ragaszkodik ugyan a költő az eredeti kifejezésekhez; de oly színezettel önti el az egész éneket, hogy Bogáti lelki hangulatának igen találó képét nyerjük benne. Az egész középkori magyar költészetben alig találhatnánk más költeményt, mely a gyülöletet és megvetést ily megrendítő vonásokban rajzolja.

PS. LVIII. Pokol tanáts.

Nota: Lásd meg Uram Isten az te népeidet etc.

1. Panaszom reátok, urak, kik rám szóltok:
Mire[1] hogy igazat tü nem szolgáltattok;
Tanácsot királynak mire[2] nem jót adtok.

2. Oktalan hamissat sőt mind csak forgattok;
Föld népét kegyetlen tü nyomorgatjátok;
Királyt is tanácscsal én reám gyútjátok.

[1]—[2] Mire: miért.

3. Kiskoroktól fogva igazat gyülöltek;
Hazudni tanoltak, ezek latrul éltek:
Isten törvényében mert nem nevekedtek.

4. Oly nehéznek tecik, ha ki jóra híja,
Mint mérge Aspisnak: mert fülét bedugja,
Hogy az bő-bájolást fejére ne hallja.

5. Levágtak nyelvekkel, kibe' kigyó mérge,
Nem lehet felőllem oly jó szó, ki érne;
Mert az nagy gyülö'ség szívöket eltölté.

6. Törd meg Isten őket, szájokban fogokat;
Ez *tanácsuraknak* roncs[1] be pofájokat;
Ez oroszlánoknak szed ki nagy zápjokat.[2]

7. Az fövényen az viz, mely hamar elszárad;
Ha nyil félbe törik, mely heába fárad:
Úgy járjanak ezek, Istenem azt adgyad!

8. Napvilágot sem lát az idétlen gyermek,
Az tavaszi csigák cserepekben vesznek:
Az király tanácsi, adgyad, úgy vesszenek.

9. Az fövetlen nyers hus mint hogy[3] meg nem főhet,
Ha mihelt[4] felforrad, kiveszik fél nyersent:[5]
Úgy ne érhessék meg kévánt vénségeket.

10. Tisztes jó korokban, éltekben vesszenek;
Sebes haragodban megemésztessenek.
Jámborok, ezt látván, téged dicsirjenek.

11. Sok latrok vérébe had lábokat mártsák:
Hasznos az jámborság! — had, Uram, had mondgyák
Vagyon Isten, vagyon! — had, Uram, kiáltsák.

*

12. Ez levelet Dávid küldé az uraknak,
Saul király után fő-fő tanácsoknak.
Ötvennyolcz részében hatta az Soltárnak.

A XCIV-ik zsoltárban még egyszer leszámol s nem kisebb erővel és elkeseredéssel a mi Bogátink az ő nem-barátival.

[1] Ma: rontsd. [2] Ma: szedd ki nagy zápfogokat.
[3] Ma: miként. [4] Ma: mihelyt.
[5] Ma: félig nyersen. Vesd össze: szer-*ént*, alkalmas-*int* stb.

XCIIII. Hamis birák, Saulíták, urak.

Nóta: Rettenętes bűn lám, volt az fősvénség.

1. Hatalmas, bosszús úr mutasd fel magadat,
Bosszúálló Isten jelents' ki karodat!
Serkenj fel és bűntesd az hatalmasokat,
Az hamis urakat, ravasz tiszttartókat!

2. Az föld tiszttartóit nézd és az nagyokat:
Agy' ez kevélyeknek méltó jutalmokat.
Meddig hagyod élni istentagadtakat,
Hagyod dücsekedni az ocsmán latrokat?

3. Meddig hiznak, ugyan meddig emelkednek?
Mindennel bővösök, békességben élnek;
Noha tűrhetetlent, iszonyút beszélnek,
Noha nagy kegyetlen ęs kevélyen élnek.

4. Ime, mint rongálják az te szent népedet,
Vesztik és sülyesztik te örökségedet.
Faggatják és ölik az te özvegyidet,
Az szegény árvákat, az jövevényeket.

5. Sőt mind ezenközbe vetnek ilyen szókat:
Az Jákob Istene nem tudja dolgunkat.
Nem lát ide, sem tud sem jót, sem hamissat;
Attól mi szabadon tehetjük dolgunkat.

6. Bolond oktalanok, ezt hogy mondhatjátok?
Hogy nem értitek ezt, hogy nem gondoljátok:
Az kitől filesek és szemesek vagytok,
Az files és szemes lát, hall tü hozzátok.

7. Inkáb hogy lehet ez, hogy tü fejedelmek,
Kösség előtt vagytok eszesek és bölcsek:
Isten törvényére, hogy nincsen filetek,
Az törvény érteni nem nyilik szemetek?

8. Régen ez világot az árvizbe veszté,
Tűzzel és fegyverrel sok népet bünteté:
Hogy lehet, hogy Isten tütöket ne verne,
Ha az Úr törvényét mindentek értette?

9. Az ő népe között bizony inkáb büntet,
Ha Úr szavát értvén, az szolga megvétett.
Az mit tü gondoltok, már mindent megértett,
Hogy az, mit forgattok, hamis, megtekintett.

10. Ki boldog az, Uram, az kit te tanitasz,
Törvényedre meghozsz, utadra forditasz!
Pokol üdőn illyent veszélytől megtartasz,
Az isteńtelennek mikoron vermet ássz.

11. Soha mindenestől népét el nem hagyja,
Aegyptustól megvött örökét megtartja;
Az Úr az kegyetlent ő rólla elfogja,
Az tiszttartók dolgát másképpen formálja.

12. Az földről elüzőtt igazat[1] meghozza,
Az emberek székit széki[2] szeŕint szabja.
Mindennek életét az szerént kévánja.
Az mostaniakat székekből lehányja.

13. Ugyanis valljon s ki segitett engemet?
Ennyi latrok ellen felvötte ügyemet,
Az gonosztévőkkel értem megütközött,
Az reám törőknek tőrt, akadált vetett.

14. Lelkemet már régen eloltották volna,[3]
Ember miatt, nem most, én elvesztem volna;
Ha pártomat az Úr nem tartotta volna,
Velem nem volt volna, nem vigasztalt volna.

15. Igy is szólék egykor: bizony már megestem!
Már az tőrbe lábom, rajtam ellenségem.
Ottan te velem lől kegyelmes Istenem,
Ugyan kezen fogva te tartál meg engem.[4]

16. Te bátoritál meg, hogy igen busongék,
Az urak sok bűnén mikor én kesergék.
Kikről én magamban ugyan igy is szólék:
Ezekkel mi közi vagyon az Istennek?

17. *Az gonosz székülök hogy-hogy maradhatnak,*
Ha törvény szinivel sokat palástolnak?
Minden latorságnak ótalmat találnak,[5]
Ez színnel az jókra articulust irnak.[6]

[1] Igazságot. — [2] Itélő szék, törvényszék. — [3] Az 1579-ben reá szabott silentiumot érti. — [4] 1582. évi menekülésére czéloz e szavakkal.

[5] Jezsuitákra czéloz, kiknek gonosz életét sötéten festi Bogáti a XXXVI. zsoltárban is.

[6] Hogy a jezsuitákat behozhassák, törvényt állitottak a Dávid Ferencz szabadelvü törekvései ellen.

18. *Kemény törvényeket szegénségre szabnak,*[1]
Sok igaz lelkeket tanácscsal elnyomnak,
Ártatlan-vétetlen vért sententiáznak.
Mert ország szerzése, — csak ily okot adnak.[2]

19. Úr volt csak ótalmom mind ezfélék ellen,
Erős tornyom, váram *ez végezés ellen.*
Fejemet megtartá eddig minden ellen,
Kiből reménségem ezután is lészen.

20. Rajtok én bosszumat azon Ur megállja,
Mit nekem akartak, fejekre forditja.
Bizony mint keresik, ő nekik ugy adja:
Bűnök szerént veszti, bizonnyal megrontja.

*

21. Az Saul pártiról Dávid igy könyörge.
Hogy kegyetlenségét, sok irigyit nézé,
Saul tanácsinak ily levelet külde.
Kilenczven negyedik nótában pengeté.

A XCIV. zsoltárhoz hasonlóan elég gyakran tér ki az erdélyi viszonyokra Bogáti, ha a rokon értelmű hely a czélzatos vonatkozást megengedi. Világosan a János Zsigmond korára gondol a XLVII. zsoltár e félreismerhetetlen záradékában:

Az pogánság közt nagy hatalmas urak,
Nagy királyok hozzánk tértek és *vajdák.*
Az Abrahám istenét velünk vallják;
Bálvánt elhagytak, *csak egy Istent áldnak.*

Az LI. zsoltár végéhez a következőt toldja a magyar költő nyilván a János Zsigmond utáni állapotokat tartván szem előtt:

Vége is nincs, Uram, még az Credónak,
Félben állapatja az hüt dolgának.

Az imént bemutatott XCIV. zsoltár szellemében a Báthory Zsigmond kiskorúsága alatt Erdélyt kormányzó tanácsról más helyeken még így nyilatkozik.

[1] Jobbágyokra érti, kiknek elnyomását az egykoru Basilius István is felpanaszolja.

[2] A Báthoryak valláselnyomó politikáját jellemzi e kemény szavakkal. Vesd össze Bogáti saját nyilatkozatával az Apocalypsis előszavában: „Főképpen az ártatlan vér kiált az *tanácsra, birákra,* mellyet ez mostani időben az hüt dolgáért kezdenek azok ontani (ontják pedig, az kik éltekben nyomorgatják, rettegtetik is az szenteket), az kiknek nem itélhetőjök volna, *kiről szóltunk másszor.*"

Értek hamis törvént király udvarában,
Árvát nyomorgatnak ez széles országban.
Sok lator szabadon forog az udvarban;
Nincs, ki megszólítsa, *mert kell a tanácsban.*
CI. zsolt.

Az LIX. zsoltárban szintén ily erős hangon kárhoztatja a tanácsurakat:

Törd meg őket, mert lator volt ő nyelvek.
Rám hazudtak, reám méltatlan törtek;
Fondorlottak, hamissan rám esküdtek:
Kevélyen nagy hamis törvént rám töttek.

Erős haraggal veszesd mind ezeket,
Eggyig eltöröld földről nemzeteket,
Hogy sidók *végein*[1] hallják nevedet:
Mindenütt féljék te nagy felségedet.

Az LIII., LVI., LVII., XCVIII., CXX., CXXXIX. és CXL-dik zsoltárban foglalkozik még feltűnőbben az őt üldöző urakkal és árulókkal. A héber költészet eredeti szelleméhez híven meg is átkozza azokat, a kik az ő romlására törtek. Az egész CIX. zsoltárt ily czélra szenteli. A „hazug, fondorló Doëgnak, átkozott rossznak“, a ki „hamis száját istentelen rá tátta“, minden lehető rosszat kiván. „Ha perbe kel, senteneiázott legyen. Ha könyörög, senki rá ne tekintsen; sőt könyörgésén az biró gerjedjen“. „Holtakor mindene kapsiba keljen“. „Háza, jószága, fiskusra maradjon“. Ugyanott többi ellenségét is megátkozza, kik szidják őt és neki „rútokat izennek“. A legrettentőbb átok után (CIX. zs.) még némi gúnynyal jegyzi meg:

Az gonosz tanácsnak ez az ő soldja,
Rágalmazó nyelvnek ily *szép jutalma.*
Valakik szóltanak fejem kárára,
Az Ur ezeket adja ő magokra.

A LXIV. zsoltárban a zsidós átkozódás helyett ily szép költői formában magasztalja az ő ellenségeire lesújtó isteni büntetés hathatós voltát:

Az Isten az veszélt visszafordítja,
Tudom, ártatlanok bosszúját állja.
Véletlen, hamar nyilait fordítja,
Szörnyű sebekkel azokat letaglja.

[1] Véghatárain.

Nyelvek nyilát önfejökre fordítja,
Ez ostort világnak például hagyja;
Hogy valaki veszedelmeket látja:
Nagy reszketve csak szemét elfordítja.

Az, ki látja veszteket avagy hallja,
Hogy Isten dolga, azonnal azt vallja;
Hatalmasnak, bölcsnek az Istent mondja,
Hatalmáról az büntetésben áldja.

Tiszta szentek ezen igen örülnek,
Isten felől magokban dücsekednek;
Annál inkáb Istenhez édesűlnek,
Az jámbor életben megerősödnek.

Saul királyról Dávid így beszélle,
Ki gonosz tanácsból őtet kergeté.
Tanácsiról *ily szépet* jövendőle;
Hatvan negyed énekében jelenté.

E költői s nem éppen tompa hegyű nyilakat a messzi Pécsről lövöldözte a bujdosó költő az erdélyi urak ellen. Több helyen találunk zsoltáraiban bánatos czélzást hazájától való távollétére. A LXIII. zsoltárban Dáviddal együtt énekli:

Nehezen élek itt, mint pusztán nyomorgok;
De azzal Istenem annyit nem gondolok,
Mint hogy az innepen sátornál nem vagyok,
Sok ezer néppeddel sátornál[1] nem forgok.

Nézem azért itt is te dicsőségedet,
Ugy, mintha ott volnék, hatalmas erődet,[2]
Emlegetem hozzánk nagy kegyességedet:
Felejtem ezközbe ily pokol helyemet.

Ez messze földön is tégedet dicsérlek,
Szerencsém felejtvén, innepet szentelek.
Kezem felemelve, valahol én leszek,
Teljes életemben téged emlegetlek.

[1] A zsoltárköltő, Dávid, a frigyládát emlegeti, az ő istene „szent hajlékát". Bogáti a kolozsvári piaczi templomra gondol, János Zsigmond óta az unitárizmus középpontjára.

[2] E vers és a rákövetkező két sor egészen a Bogáti betoldása. Pécsen hatalmas gyülekezete volt akkor az unitáriusoknak; de a török uralom s a régibb felekezetekkel való versengés miatt ott sem lehetett valami nyugalmas békesség.

Világosabb s valóban subjectiv vonatkozást ismerhetünk fel a CXXX. zsoltárban, melynek a költőtől adott czíme: *Nyomorgó* s „Ur Isten irgalmazz nekem!“ kezdetű régi zsoltár bánatos dallamára énekelte:

Nagy, mély vízben, sárban forgok,
Szivem titkjából óhajtok.[1]
Uram, csak hozzád kiáltok,
Te ajtódon zörgök, koltogok.[2]
Megérts' szóm: nézd, mint nyomorgok,
Keserves szível mint busongok.

Megvárom fogadásodat,
Meghittem igaz szent szódat:
Elvárom szabadságomat,
Pogán közzül fordulásomat.
Ezzel kötöm nagy sok búmat,
Hogy még meglátom szép hazámat.

Oly reménségem az Urban,
Szivem függ szent fogadásán,
Hogy hajnaltúl estig magam
Foglaltam nagy imádkozásban.
Az én szemem virraszt abban:
Kérlek, immár vigy meg hazámban!

A terjedelmével is kiváló CXIX. zsoltár szolgált legjobb alkalmul Bogátinak arra, hogy az elhagyott haza után vágyódó busongását megható siralomban kiöntse. A verstőkben ez rejlik: „Absalom vagi Saul eleot budosva kivankozik az satorhoz tanolni s tselekedni jót, mert az pietas egíszen jó“. Nótája ez: „Oh Israel, szerető népem!“ Az Isten igéjét és törvényét magasztaló egész hosszú éneken keresztül minduntalan fölhangzik az az esdeklő rimánkodás, melylyel a sokat zaklatott költő az ő sujtoló istenéhez folyamodik, hogy megelégelvén immár sok szenvedését, az ő szent törvényeit szíve szerint tartó szolgáját boldogabb hazába juttassa.

Mint saját szavaiból kitünik, éjjeli-nappali könyörgésébe foglalta ezeket:

Gyámoltalan vendég búdosom,
Házadnál igid sem hallom.
Vigy haza, mert házad óhajtom:
Ne rejts' azt, kibe nyugalmom.
Lábomat vezesd, tarts' lelkemet,
Tartsam éltig szerzésedet.

[1] Ma: sóhajtok. — [2] Kopogok, kopogtatok.

Vigy meg, had tanuljam igidet,
Tartsam épen törvényedet! —
De ha hon szabadon lakhatom,
Törvényed is inkáb tartom.
Az uraktól én sem általlom,
Sőt előttök hasogatom. [1]
Az ország vakságát is látom.
Hogy elhagyott, iszonyodom. [2]
Én búdosván is veled tartom,
Igidet kedvest dudolom. —
Az gonoszok tőriben estem,
Törvényed ugy sem feledtem;
Sőt éjfélkor énekhez költem,
Igidről neved dicsértem.
Nyájasságom hatszáz jámborral, [3]
Szent utaidon járókkal.
Lám ez föld rakva jó voltoddal;
Tégy bölcsesé tudományoddal. [4]
Könyörüld meg, vid' meg szolgádat:
Lássa már fogadásodat.
Jó hütöt adj, értelmet, vallást,
Mert hiszem mind mondásidat.
Ostorod után már jól élek;
Az előtt igen tévelygék.
Jó vagy és jótevő, had értsék.
Igidben ted' azt, bölcs legyek.
Szólnak urak, rágnak hamisan,
Noha törvént tartom tisztán:
Ez örömöm, ezt járom vigan, —
Ők elhiztak urok után.
Igy jó tanolni, mint én jártam:
Verve, mondásidhoz szoktam.
Szád beszédit jobbnak tartottam,
Hogy nem halom kincsem látnám.
Kezed vetett engem ez búra,
Vigy haza, ott tégy tudóssá.
Az sok jámbor örömmel lássa,
Hogy hütömet szód nem csalta.
Azt tudom, szód igaz s tökéllet,
Azért méltán versz engemet;

[1] Fejtegetem. [2] A Báthoryak korában sokan tértek el az unitárizmusról.
[3] Dávidnak hatszáz vitézére érti, kikkel ez a pusztán bujdosott. Itt czélzásnak is vehető a pécsi unitárius gyülekezetre.
[4] E kettős vers Károlyi forditásában így van: „Társok vagyok én mindazoknak, kik tégedet félnek és megőrizik a te parancsolatidat. A te irgalmasságoddal, oh Uram, teljes a föld; tanits meg engemet a te parancsolatidra.“ (CXIX. zsolt. 63. 64. v.)

De vigy meg, vigasztald lelkemet;
Szód szerént, ne had hütömet.
Szerelmem, kedvem csak törvényed:
Vigy meg azért, ad' kegyelmed.
Kik reám törnek, szégyenitsed,
Lám minden dolgom törvényed. —
Rám törnek, már csak meg nem öltek,
Az jótól el sem vihettek.
Jó voltodból *életre vigy meg,*
Minden szódnak hon engedek. —
Az törvént én vaj' mint szeretem;
Az minden napi beszédem.
Ellenimnél eszesbé löttem,
Hogy korosként azt emlitem.
Nagy doctorimnál többet értek,
Hogy törvényről elmélkedek.
Véneknél ezzel többet értek,
Törvényed szerént hogy élek . . . .
Ily nagy kénokból de már vigy fel;
Lám fogadtad, vigy meg, költs fel!
Szám áldozatit ved' jó kedvvel,
Tanits élnem törvényeddel.
Sokszor lelkem markomban tartom,
Törvényedet még sem hagyom.
Latroktól nekem vetve hálóm,
Az mit hagysz, még sem tágitom . . . .
Rosz gyermek koromban is tartám,
Törvényed utait jártam;
Mert örök jó, még akkor láttam.
Nem vész az, ki tartja, tudtam. —
Szódra bizva, jó reggel kelek,
Hogy megvigy, azon könyörgök.
Virrasztóknál ébrebben élek,
Törvényid felől beszéllek. —
Én fém [1] ártatlan sok úr rontja;
De szivem az törvént tartja.
Igiden feljebb vigassága,
Hogynem ha sok pénzt lelt volna . . . .
Jobb kezeddel segéld fejemet!
Lám, választottam igídet.
Lelkem tőlled reménl kegyelmet,
Mert szerettem törvényedet.
Oh, vigy meg és hon megdicsérlek,
Törvényedben úgy élhetek.
Eltévedt johodat [2] keresd meg,
Lám, soha nem feledtelek!

[1] Főm, fejem. [2] Juhodat.

A szintén hazátlanul külföldön bujdosó Szenczi Molnár Albert néhány hónap alatt leforditotta német nyelvről magyarra a franczia zsoltárokat. Saját útján haladó Bogátinknak valamivel több dolga akadt az eredeti héber szöveggel, melynek értelmét görög, latin és zsidó tudósok magyarázatai tárták fel előtte. Egy Kimchi több gondot ad tiz Lobwassernél. 1584-ben mégis készen állt az 1582-ben megkezdett első „Magyar Zsoltár". Vajjon tanitványaitól, talán Pécsi Simontól, küldte elébb Erdélybe, vagy ő maga hozta el a jobb idők beálltával pártfogóinak, e kérdés eldöntését a jövőre bizzuk.

Erdélyben nagyon alászállt e két év alatt a kiskoru fejedelem helyett kormányzó tanácsurak tekintélye. A féltett jezsuiták ellenben erős gyökeret vertek Kolozsvárt, az eretnekség főfészkében. Bogáti jóakaróinak tehát nem volt nehéz bocsánatot eszközölni ki a már nem veszélyes bujdosónak. 1584 őszén már Tordán foglalja el ismét régi állását. Ott fog hozzá az énekek éneke és Jób könyve versbe foglalásához. Föltett czélja volt, hogy a szent könyv összes lirai részeit, melyeket már egy előző kor leforditott az egyházi rendek számára, ékes magyar ritmusban bocsássa ő is hitfeleinek használatára.

Éhség és a pestis, mely fiát megölte, elűzte őt Kolozsvár közeléből s a csöndes székely bérczek közt vonult meg. Pár év mulva a kolozsváriakkal ismét kezet foghatott Medgyesen, hol az 1588-ki emlékezetes országgyülésen a protestáns papoktól feltüzelt erdélyi nemesség örökre utat adott a római pápa és császár szenteskedő zsoldosainak. A jezsuiták eltávozása után csakhamar meghivták Bogátit Kolozsvár papjának. A régóta betegeskedő költőt e meghivás új életörömmel töltötte el. Befejezte legnagyobb theologiai munkáját, az Apocalypsis magyarázatát, melynek előszavában visszatekint a számüzetése óta eltelt hét évi „pokol üdőkre." Felemliti törekvő irodalmi munkásságát e küzdelmes hét év alatt, köztük szerényen, alig érintőleg az első magyar verses psalteriumot is, melyből örömmel énekelhette el a CXIX-ik kesergő zsoltár mellett álló Dávid diadalmi énekét:

Nem halok meg, még nem: halál számtalanszor
Heába fenyegettél!
Had éljek, had mondjam az Úr szép dolgait,
Kibe nekem lelkem él.
Előttem nyissátok a szent ház kapuit,
Kibe csak szentek járnak,
Ki nékem zárlott volt: had mondjak örömmel
Háladást az Úrnak.

Úr dolga lőn mind ez, hogy csak község közt is
Fejem nem maradhata:
Sok áruló miatt király az urakkal
Halálra háborgata.
Legtisztességesbé engem felséged tőn,
Azokat mind elveszted:
Kin most csodálkozik és néked hálát ad,
Velem most így, te néped.

S valóban a Bogáti életének kesergetőire, a „szentek üldözőire," alig egy-két év mulva már lesujt a történelmi végzet kegyetlen tragikuma. Az Erdélyben több mint tiz év óta hatalmaskodó elbizott tanácsurakat, köztük a legkevélyebbet is, Kendi Sándort, Dávid Ferencz itélő biráját, készségesen szolgált czimboráik, a pápa és császár kedves hivei, nem várt jutalmul vesztőhelyre hurczoltatták. Az egész életükben szorgosan gyült tömérdek kincs és tenger jószág a fiskusra, — „szent czélra" maradott. A Kolozsvár piaczán lefolyt szomoru tragoediát azonban a róluk „ily szépet" jövendőlgető költő már nem érte meg.

Kanyaró Ferencz.

Gyöngymondatok.

(Újkori íróktól)

Harag.

Nem lehet tenni, hogy a harag soha fel ne tünjön; ezt az emberi lélek szerkezetétől ne is várjuk. De mondhatjuk, hogy az minél kevesebb, annál jobb. *Bentham.*

Lehetetlen, hogy az igazság és okosság egymással találkozzanak a haragban. *Chateaubriand.*

A harag a sérelem miatti kedvetlenségből és a magát megboszúlás kivánságából van összetéve. *Mendelsohn.*

Megrögzött haragot vészek félelme s erőszak nyomhat ugyan kevesig, de egészen eloltani gyenge. *Czuczor.*

Harcz.

Száz golyó közül csak egy talál és ha talál, az a legjobb halál: éljen a haza! *Jókai.*

A háboru egy szép lakodalom, hol nem az mulat, a ki tánczol, hanem a ki huzza, — s nem az búsul, a ki tölt, hanem a ki megissza. *Jókai.*

Rossz csatatér, hol nincs út a hátrálásra. *P. Szathmári Kár.*

A harcz egy megkoszoruzott dühöncz. *Klopstock.*

A harcz szüli a rablókat, a béke pedig felakasztja. *Saphir.*

A háború az emberiség erősitő vasgyógymódja, mely nem azokat gyógyítja, a kik azt vezetik, hanem azokat, a kik a miatt szenvednek. *Jean Paul.*

Az ember a harczot csupán azért inditja, hogy learassa a gabnát, melyet mások vetettek, — hogy birhassa azok juhait, lovait, ökreit, teheneit: ide megyen ki az egész, mert a harcz a minden gazdagság elve. *Voltaire.*

A véres harczi érdembabért ezer örömmel odaadom a tavasz első violájáért. *Schiller.*

Senki sem elégszik meg örömest azon részszel, mely őt illeti; és így örökre megvan az anyag a harczra. *Göthe.*

Mint a legnagyobb természeti rossz a halál, úgy a legnagyobb erkölcsi rossz bizonynyal a harcz; maga után húz minden bűntényt: rágalmat, hitszegést, rablást, pusztitást, fájdalmat és halált minden alakban. *Voltaire.*

Dicsvágy a harcz indoka nem lehet; abban nincs igazság, s ha volna, a föld vérpiacz lenne. *Montesquieu.*

Tán okokkal rábirható valaki, hogy harczoljon? soha sem! A katonát dicsőséggel, kitüntetésekkel, jutalmazásokkal kell megvesztegetni. *I. Napoleon.*

Mintha nem volna elég a halhatatlan Isten haragjának menydörgése, a kevély emberke is a földről dörögni kiván. *Petrárka.*

Kiméld nagy tetteid útjában a földészt, a ki nem ellenséged. Segélj szükségein, ha szükségeid fedezve vannak. A rablást hagyd a gyáváknak. *Kleist.*

Haszon. Használat.

Holnap! ez a szerencsétlenek jelszava; ma! ez a szerencséseké. *Sand Gy.*

A kik a polgároknak jogot engednek halászni a folyókban, patakokban, csak egy jogot tartanak fenn maguknak: a zavarosban halászni. *Saphir.*

Haszonérdek igazgatja a világot. *Schiller.*

Hatalom.

Nagyjaink, ha tehetnék, hogy úgy dörögjenek, mint Jupiter, őt megzavarnák; egét minden apró hitván tiszt dörgésre használná. *Shakespere.*

A hatalmasságok, kik időfolytával harczczal, házassággal, stb. erősbek lettek szomszédaiknál, azokat benyelni minden lehetőt elkövetnek — úgy, a mint a gazdag úr elnyomja szomszédát; és ez az ugynevezett nagy politika, — de a mit a szerénység nagy igaztalanságnak, nagy borzalomnak nevez. A becsületes politika áll az elnyomás megakadályozásában. *Voltaire.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Szabadelvü vallásos gondolkozás a XX század kezdetén. Angolból forditották: *Unitárius lelkészek és tanárok.* Kolozsvár, Gámán János örökössei könyvnyomdája. 8 r. VIII. 245 l. A könyv ismertetéseül közöljük az ahoz irott következő Előszót:

„*Az áméríkai unitárius Társulat*“ 1900-ban május 25-én fennállásának 75-ik évfordulóját ünnepelte meg Bostonban. Ez ünnepély, mondhatni, visszatükröződése volt Chicagóban 1893-ban a világkiállitás alkalmával rendezett nagy vallási parlamentnek, a mennyiben az áméríkai unitárius Társulat e jubiláris ünnepélyén is nagy számmal részt vettek más egyházaknak nemcsak az áméríkai egyesült államokból, hanem Európa majdnem minden államából vallásos szabadelvüségükről ismert tagjai: kiváló hittudósok, papok és tanárok. Sőt képviselve volt azon India is, Jápán is. Egyházunk szintén elküldötte ez ünnepélyre papnevelő intézetünk dekánját, Boros Györgyöt.

A különböző országokból és egyházakból ily módon Bostonban, a szabadelvü vallásos gondolkozás képviselőiként egybegyült férfiaknak és nőknek — mert ezek is nagy számmal voltak jelen — egymással való megismerkedése, gondolataiknak kölcsönös kicserélése azt a gondolatot vetette fel, hogy mily kivánatos lenne, ha ily találkozásra s ez által egymás között a rokonszenv és testvéri indulat ápolására többször is alkalom nyilnék s azonnal egy bizottságot küldöttek ki, hogy e gondolat megvalósitására készitsen egy szervezeti tervezetet.

A kiküldött bizottság már a következő napon a következő javaslatot tette: *Először.* A tervezett Társulat neve legyen: „Az unitárius s más szabadelvü vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi Tanácsa.“ (The international Council of unitarian and other Liberal Religious Thinkers and Workers.) *Másodszor.* Ezen Tanács czélja érintkezésbe jőni azokkal, a kik minden országban arra törekesznek, hogy a tiszta vallást a teljes szabadsággal egyesitsék és a testvériséget és együttmüködést egymás között növeljék. *Harmadszor.* Mivel a kitűzött czél sem egy meghatározott alkotmányt, sem egy kidolgozott szervezetet nem kiván, a Társulatnak csupán az előrebocsátott pontok szolgáljanak megállitott czikkelyeiül s minden kérdést arra nézve, hogy a Társulat érdekeinek előmozditására mik lennének a legjobb módszerek, hagyassék fenn a jövőnek, hogy azok felett a tapasztalat, a szükség, a körülmények által feltárt munkatér s a lehetőségek figye-

lembe vételével határozzon. *Negyedszer*. A Tanács tisztviselői: egy elnök, egy titkár, a kik egy választmánynyal együtt a gyülések alkalmával választatnak meg. Végre a bizottság azt ajánlotta, hogy a Tanács első közgyülését 1901-ben május havában Londonban s azután 2—3 évenként felváltva, a mennyire lehetséges lesz, különböző országokban tartsa.

A fennebbi javaslat egyhangulag elfogadtatván, ez alapon „A nemzetközi Tanács“ első ülését 1901-ben május végén, kapcsolatban a Brit- és Külföldi unitárius Társulatnak évi közgyülésével Londonban tényleg meg is tartotta, a melyre budapesti egyházközségünk ottani lelkészünket, Józan Miklóst küldötte el. Érdekesnek tartom angol testvéreink által a gyülésre kibocsátott meghivóból a következő jellemző sorokat közölni. „Mindazokat, a kik ezt az értesitést olvassák, bármely egyházhoz tartozzanak vagy egyházon kivül legyenek, a kik hajlandók egybegyülni a vallás lényegének tanulmányozására — oly dolgokat foglal ez magában, a melyek dogmatikai kifejezésre igen nagyok, hitvallásszerü állitásra vagy tagadásra igen magasztosak — mindazokat, a kik óhajtják, hogy a világ jobb legyen s készek erre közremunkálni, szivesen meghivjuk a nemzetközi Tanács gyülésére. A mennyire csak lehetséges, ezek a gyülések testvéries és nem felekezeti jellegüek lesznek. Válaszfalakat, a meglevőkön kivül, semmiesetre sem emelünk, sőt arra fogunk törekedni, hogy a meglevőket is figyelmen kivül hagyjuk s juttassuk előtérbe az Isten és emberek iránti szeretet nagy parancsát.“

E gyülésen tartott felolvasásokat a Brit- és Külföldi Unitárius Társulat titkára, Bowie W. Copeland egy kötetben kiadván, jónak láttuk azokból néhányat leforditva, bemutatni a magyar olvasó közönségnek is. Mert ugy véljük, hogy a ki korát ismerni akarja, nem zárkózhatik el az emberi léleknek a vallás iránt nyilatkozó munkássága elől se s e felolvasások meglehetős tájékozást nyujtanak a szabadelvü vallásos gondolkozásnak a 20 ik század kezdetén nyilvánuló irányáról és terjedelméről. Nem mondom, hogy mi mind aláirjuk s feltétlenül a magunkévá tesszük a felolvasásokban foglaltakat. De a gondolatszabadság szólásszabadság nélkül szárnyaszegett madár. Aztán a „Nemzetközi Tanács“ nem is kötelező hitezikkek formulázására, hanem a vallásos eszmék tisztázására s azoknak egyesitésére alakult, a kik e munkában fáradoznak. S hogy ez a mi angol és amerikai hitsorsosaink zászlója alatt történhetett meg, oly szép bizonyitéka az unitárizmus felekezetietlen irányának s éppen ezért egyesitő erejének, hogy e feletti örömünket nem titkolhatjuk el.

És itt átadom a szót Bowie urnak, a ki az általa kiadott felolvasásokhoz irt előszavában ezeket mondja:

„Mindamellett, hogy a gyülések nagyon látogatottak voltak, azokban kevés kivétellel mind olyanok vettek részt, a kik kisebb-nagyobb mértékben már azonositották magokat a szabadelvü állásponttal. S ilyen társulás szükkörü is marad mindaddig, a mig el lesz ismerve az, hogy a szellemi vallás igazságai, a melyeket minden egy-

ház szabadelvü egyénei vallanak, határtalanul nagyobb fontosságuak a történelmi formáknál, a melyekre nézve minden idegenkedés és ellenszenv nélkül különbözhetnek az emberek. A régi confessionális korlátok ekkor magoktól leesnek. Már is gyarapszik minden országban azoknak száma, a kik erre az utat egyengetik. A mikor ez a harcz meg lesz nyerve, a szabad vallásos gondolkozás elfoglalja a maga tiszteletre méltó helyét a világban s nem fognak hiányozni annak további védői. Ez a győzelem azonban még messze van. A „klerikalizmus" nagy hatalom a polgáriasult világban a 20-ik század kezdetén és a „Szabadelvüség" kicsiny helyett foglal el — csak egy pont a látóhatáron — összehasonlitva az „Orthodoxia" szervezett táborával. Ezzel szemben tehát a szabadelvü vallásos gondolkozóknak és munkálkodóknak szervezkedése is szükséges és beigazolt."

Megszivelendő szavak lennének ezek hazánkban is. Mi ismételten örömünket fejezzük ki, hogy ez a szervezkedés az unitárius s más szabadelvü vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi Tanácsa megalakitása által megtörtént. Annak első gyülésén megjelent s felolvasásaikkal közremüködők névsorán végigtekintve, — pedig a felolvasásoknak csak egy részét közölhettük — reménynyel nézünk a „Nemzetközi Tanács" további munkássága elébe.

Végül megjegyzem, hogy a Tanács legközelebbi gyülését 1903. szeptember havában Hollandiában vagy Svájczban fogja megtartani.

Mégis mozog a föld!

Kolozsvárt, 1902. junius havában. *Ferencz József.*

Imák mindkét nembeli hivek számára. *Irta: Szentábrahámi Mihály* unitárius püspök. Átdolgozta és ujakkal bővítette: *Csifó Salamon* unitar. lelkész, egyházi és püspöki titkár. Kolozsvár, Stein János m. kir. egyetemi könyvkereskedése 1902. 16. r. 347 l. Ez imák eredetileg a mult százévben irattak s eleinte kéziratban adták az üldözött hivők egymásnak. Nyomtatásban 1826-ban jelentek meg először. Most másodszor adatnak ki. Egy alázatos keresztény léleknek nyilatkozatai az élet különböző viszonyaival összekötve, mert minden életviszonyt, minden lelkiállapotot és kort felölel, minden foglalkozásra kiterjed. Mindenkinek érthető nyelven társalog Istennel, bensőséggel, igaz hittel. De azért emelkedett, porias sehol. Kiérzik „a hittudomány" irója, a vallásos meggyőződés formája. De a mit itt nyujt, az a mit nyujtania kell: az áhitat, a hitélet, melyet a hivőkben táplálni akar. Táplált sok időn keresztül és táplálni fog ezután is mindazokban, kik imáit olvassák. Az uj kiadásban az imák részint javitva vannak, részint ujakkal bővitve. Átdolgozó igyekezett a javítást úgy eszközölni, hogy az imák eredeti formájukat el ne veszítsék és oly imákkal bővíteni (egy hétre való reggeli és estvéli imádság), melyeknek hangulata az eredetiekével összhangozzék. A munkálat szerencsésnek mondható.

A könyv kiállítása csinos, szép betükkel van nyomva. Egy pár sajtóhiba ugyan maradt benne, mint a 18. lapon: „a Jézus Krisztust, mint idvezítőjüket ismer*nek*", az 53. lapon: meghajlo*m* előtted e reggeli órában", a mit egy következő kiadásnál kijavíthatni. A kiadáshoz Ferencz József püspök írt meleg ajánlatot. Hisszük is, hogy kedvelt imakönyv lesz és nemsokára újabb kiadása válik szükségessé. Ára vászonkötésben 2 korona.

Confirmatioi emlék. Irta *Demeter* Dénes h. karácsonfalvi unitárius lelkész. Székely-Udvarhely. Betegh Pál könyvnyomdája. 8. r. 84 l. A magyarorsz. unitárius egyház képv. tanácsa által elfogadott ifjusági irat. Ára 60 fillér. Az ifjuságnak van irva s a felnőttek is olvashatják. A meglett koruak, szülők is. Ez ismertető jel: hogy jól van irva. Imák versben és kötetlen beszédben; képek az egyház történelméből; hitelvek és szertartások; ünnepek: hasznos és épületes olvasmány mind. Irójuk eltalálta a hangot és a formát az ifjusági irathoz. A tartalom jól szolgál a czélnak: hogy a keresztény buzgóság és az egyházhoz való ragaszkodás erősíttessék. A történelmi részhez csatolt képek csak fokozzák az iró által rajzolt képeknek hatását. A külső formában egy hiba látszik, melyet bizonyára a szerző is már észrevett. Az olyannak, a ki ily könyvet tud irni, nincs szüksége külső fogásokra s bátran mellőzheti is, mert a könyvet ugyis a tartalom teszi s nem egyéb. A munka maga, mely az egyház püspökei és főgondnokai névsorának közlésével zárul, nemcsak hogy megérdemli a pártolást, hanem teljes mértékben érdemes arra.

Bibliai történetek. I. rész: Ó szövetség, ára 80 fillér; II. rész: Uj szövetség, ára 60 fillér, növendék-ifjak számára irta *Csifó* Salamon. A magy. Unitar. Egyh. Képviselő Tanácsa 1342–901. sz. határozatával e müvet a gymnasiumok és polg. iskolák I. II. o. számára tankönyvül elfogadta. Mindenesetre örömmel adunk hirt e könyvek megjelenéséről, mivel azok valóban hézagot pótolnak, a mennyiben nekünk unitáriusoknak ilyen tankönyvünk kiadva eddig nem volt. Nem veszi rossz néven azonban tőlünk szerző, ha a könyv sok jó oldala mellett, mint a bibliához való ragaszkodás, a történeteknek folyékony elbeszélése, jelezzük azt is, hogy irályi tekintetben itt-ott még kifogás tehető. Idejegyezünk egy mondatot az I. részének 59. lapjáról: „Sámson megragadta az oroszlánnak két álcsontját s annálfogva kétfelé hasította s otthagyta a döglött állatot". Ezt így kellett volna írni: „Sámson megragadta az oroszlánt s két áll-csontjánál fogva kétfelé hasította". Mert, ha így történt a dolog, az különben is csak megölt állat volt. Értelem

zavaró szavakat nem szabad használni az ily tankönyvekben. Egy második kiadás alkalmából, ha szerző az ily hibákat kijavitja, könyve csak nyerni fog vele. Addig is azonban melegen ajánljuk használatba vételét; némi rövidítésekkel elemi iskolák is használhatják. Nagyobb iskolák, ha a történeteket rövidnek találják, kapcsolatosan olvastathatják a bibliából is eredetiben. (*i—n.*)

A marosvásárhelyi czéhek történetéből. Irta: ifj. *Biás* István. 32 l. Marosvásárhely. A füzet érdekes dolgokat ad elé a marosvásárhelyi czéhek történetéből, melyek mutatják, hogy mily fontos szerepe volt a czéheknek a város gazdasági életében. Nagy Lajos király idejétől a czéhek megszüntéig sorol fel adatokat, reámutatva, hogy e városbeli czéhek szabályaik megalkotásában sohasem jártak el hazaellenesen. A szorgalmas ifju történetbuvárnak e füzete a történetirásban haladását tanusítja.

Felhivás előfizetésre. Pozsonyból a következő felhivást vettük: Hazánkban mind ez ideig nincsen szaklapunk, mely a theologiai tudomány hivatott munkásait szakszerü munkálkodásra tömöritené s a theologiai tudomány barátait önálló tanulmányokkal ellátná és vezetné. Alólirottak most elérkezettnek látjuk az időt egy ilyen theologiai szaklap megindítására. E vállalkozásunkban a prot tudományos theologia minden barátjának és munkásának szives és készséges támogatását kérjük. A protestans theologiai tudomány minden ága az Iráson alapul s az Irásból táplálkozik. Ezért is Theologiai Szaklapunk első sorban a Szentirás tudományos kutatását tekinti hivatásának. De egyuttal az összes theologiai tudományágak szakszerü müvelésének is teret nyújt. Tudományos jelleméből folyólag szaklapunk semmiféle iskola vagy párt vagy irányzat szolgálatában nem kiván állani, hanem egyedül csak a tudományos igazságot szolgálja. Feladatának tekinti figyelemmel kisérni a theologiai tudomány életének minden jelenségét és ezekről a magyar protestáns világot tájékoztatni. De czélja különösen az, hogy felköltse a tudományos kutatás iránt való érdeklődést és munkakedvet s teret és ösztönt adjon a szakszerű tudományos theologiai munkálkodásnak. Ily módon reméljük, hogy önálló kutatások eredményeinek közlése által részt veszünk az általános theologiai munkálkodásban s a magyar tudományos theol. irodalom kifejlődését segitjük. Theologiai Szaklapunk negyedévenkint 5 ivnyi terjedelemben jelenik meg Pozsonyban. Előfizetési árát évi 6 koronában, theologiai hallgatóknak évi 4 koronában állapitjuk meg, mely mindenkor egy összegben küldendő be Raffay Sándor theol. akad. tanár czimére Pozsonyba. Az első szám 1902. évi augusztus havában jelenik meg. A nyomatandó példányok számának megállapitása végett kérjük e tudományos vállalkozás barátait, hogy az előfizetés szándékát velünk mielőbb, lehetőleg junius hó végéig közölni sziveskedjenek. Kelt Pozsonyban, Kolozsvárott és Sárospatakon, 1902. május havában. *Raffay Sándor, Hornyánszky Aladár, Pokoly József, Dr. Tüdős István.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Ferencz József püspök Gagyban. A magyarorsz. unitárius egyház püspöke jun. 22-én látogatást tett Gagyban, a II. József császár ideje óta hires udvarhelymegyei községben. A jó gagyiak mostanában nemcsak hogy császárt, királyt nem láttak, hanem más nevezetességet is alig. Ferencz József püspök hozzájuk ment, hogy hiveinek ujonnan épitett templomát fölavassa. Nem kellett gyalog járni Gagynak határiban. Semmi furcsa historia. Azon már túl vannak. De egy fenn maradt, a mi történetüknek a jobb részét alkotja: a hitükhez való ragaszkodás, a valláso buzgóság, a mely ma is oly erős, mint régen s a mely most templomuk megujitásában oly szépen nyilvánult. A hivei javáért fáradozó püspök ezt azzal méltányolta, hogy ékes szavakban elismeréssel adózott nekik a jó szellemért, melyet hiven ápolnak, az áldozatkészségért, melylyel az ősöktől örökölt templomot védik, fenntartják, épitik. A főtiszt püspök urat Gagy vidékén mindenütt nagy ünnepélyességgel fogadták. A templom-felavatásra sokan jelentek meg más községekből is. Beszédei, a melyeket mondott, buzditásai, társadalmi érintkezése Gálfalvy János lelkész és hiveinél felejthetlenné teszik látogatását. A püspököt utjában Boros tanár kisérte, ki a fölavatásban szintén részt vett. A főtiszt. püspök ur ez alkalommal a székelykereszturi gymnasiumot is látogatásával tisztelte meg, hol hasonló ünnepélyességgel fogadták.

Kőváry László kitüntetése. Kőváry Lászlót a kolozsvári Ferencz József-tudomány egyetem tiszteletbeli doctorsággal ruházta föl. Megérdemelt, méltó kitüntetés. Azok a jeles művek, melyekkel a történelmi irodalmat gazdagította, melyeket a mivelődés-történetiró tulajdonságai jellemeznek, már rég megszerezték számára a nevet, hogy ő a történelemirásnak egyik mestere. S a kolozsvári egyetemet csakis üdvözölni lehet, hogy ily egyénnek a doctori czimet megadta.

A fővárosi templomok. Egyik fővárosi lap írja: 1889. decz. 20-ika óta, mikor a budapesti gyapjú-utczai német szinház leégett, a németek minden igyekezete hiába valónak bizonyult a tekintetben, hogy a germán muzsának új hajlékot épitsenek. De leszorult a német nyelv, legalább jó részben, az orfeumok szinpadjairól is, amint félig-

meddig kiverték a külvárosi kávéházakból is. A magyarosodás a magyar fővárosban évről-évre újabb és nagyobb hóditást csinál s úgyszólván megakadályozhatatlanul halad végczélja felé, noha utjába elég akadály kerül. Igaz örömmel konstatáljuk, hogy a magyar nyelv határozottan, minden kétséget kizáró módon hódit, daczára a magyarok németül tudásának s az erős magyar sovinizmus csökkenésének. Hódit pedig a maga erejével és hatalmával. De fájdalom, a magyarosodás terjedésének még mindig sok kerékkötője van s ezek között kiváló szerepet játszanak az egyházak, templomaik révén, a melyekben a német szó még mindig nagy úr. Budapesten a legtöbb zsinagógában németül szónokolnak és németül imádkoznak, bármennyire és bárhányszor hangoztassák is a budapesti zsidóság „csodálatos“ magyarosodását. Budapest katholikus templomaiban is még mindig kisebb és nagyobb mértékben használják azt a nyelvet, a melynek a magyar fővárosban szinházat építeni nem lehet s a melyet a kávéházakból is kivertek. A német szó nemcsak Budán hallatszik, ahol a németség nagyobb számu s ahol az öregek sokan vannak, hanem Pesten is, ahol pedig már az itt született német vajmi kevés. A templomok a magyarosodás ügyét nemcsak előre nem viszik, de határozottan hátráltatják s az a magyar ember, aki valamelyik ünnepen magyar hitszónoklatot akar hallani, ugyancsak megjárja, ha már előre nem tájékozódik afelől, hogy a magyar nyelv melyik templomban és hány órakor csendül meg. Kivétel csak a református és unitárius templom, a mely a magyar nyelvnek igazi őre. Valóban ideje volna már gondoskodni arról, hogy az erősen megmagyarosodott fővárosban mi szükség van annyi német szentbeszédre, mikor a magyar nyelvet az egyháznak majd minden hive érti.

A brit és külföldi unitárius társulat a következő évre elnökének *Richard A. Armstrongot*, liverpooli jeles papot választotta. Armstrong rövid, megkapó beszédben köszönte meg a választást, kiemelve a szabadság elvét, az igazságosságot, a jellemnek a hitvallásnál előbb becsülését és a polgári kötelesség érzetét, mik az unitárismustól elválaszthatlanok. A gyülés egyik napján dr. Drummond, az oxfordi theol. akadémia tanára tartott a Krisztusról érdekes hittudományi felolvasást. A társulatnak, a titkár W. Copeland Bowie jelentése szerint a mult évben aláirásokból mintegy harminczezer korona jövedelme volt, a miből és alapitványai kamatából fedezte nem kis összegü kiadásait. A társulat legtöbbet áldozott templomépítésekre, gyülekezetek segélyezésére s külföldi missiora, összesen mintegy ötvenezer koronát. Több könyvet és füzetet is adott ki s azok közt Armstrong „God and the Soul“, „Isten és lélek“ czímű munkáját most már harmadik kiadásban. A gyülés rokonszenvét fejezte ki a külföldi unitárius és más szabadelvű keresztények iránt s a budapesti egyházközséget Ferencz József

püspök ajánlatára továbbra is támogatásban részesíti. W. Blake Odgers ügyvéd mult évi elnöknek, valamint a titkárnak mult évi müködésükért meleg köszönetet mondottak. A titkári tiszttel ismételten W. Copeland Bowiet bizták meg.

Dr. Hale Eduard bostoni unitárius pap ápr. 3-án nyolczvanadik évébe lépett. Az amerikai unitáriusok e napon nagy ünnepélyt rendeztek tiszteletére. Hale keresztény és polgári erényeit ünnepelték s nagy munkásságát, melyben benne foglaltatik az is, mit az 1873-iki budapesti értekezlet után, — hol az amerikai unitáriusok részéről ő, az angolok részéről Fretvell, a magyarok részéről Simén Domokos és Kovács János voltak jelen — a magyarországi unitáriusokért hazájában tett. Az ünnepélyre nemcsak az unitáriusok gyültek össze sokan, hanem Boston minden telekezete és hivatalos testülete elküldte képviselőjét. George F. Hoar, Boston egyik kiváló polgára üdvözölte, tolmácsolva Boston szeretetét, a hol született; Worcesterét, hol pályát kezdett; Massachusetts-ét, mely tudja, hogy nálánál nincs érdemesebb fia; az Egyesült-Államok nagy és szabad országáét, melynek a hazafiságból uj leczkéket tanitott és oly sokféle módon szolgált.“ A köztársaság elnöke, Roosevelt is üdvözlő levelet küldött, melyben azt mondotta: „Büszkébbek vagyunk polgárságunkra, hogy ily polgártársunk van.“ Dr. Hale tanulságos beszédben köszönte meg az üdvözletet. Az ünnepély befejezése az a meglepés volt, hogy dr. Hale hazatérve, asztalán egy huszonnyolczezer dollárról szóló utalványt talált, mint tisztelőinek elismerő ajándékát.

Californiai levél. Alameda, 1902. ápr. 14. Levelemet a Dr. Horatio Stebbinsről való megemlékezéssel kezdem. Dr. Stebbins a sanfranciscoi „First Unitarian Church“-nek volt harminczöt éven át papja s 1902 ápr. 8-án 79. évében meghalt szülőföldjén, Massachusettesben Cambridgeben. A Harvard egyetemen tanult s életének jobb részét Sanfranciscoban töltötte. Nemcsak lelkész volt, hanem a Californiában alapított egyetemnek huszonnégy éven keresztül egyik felügyelője. Egyike volt jobb szónokainknak. Az ő lelkészsége idejében épitette a sanfranciscoi „Első Unitárius Egyház“ mostani szép templomát. 1899-ben gyülekezete ünnepélylyel ülte meg papságának harminczötödik évfordulóját és kétezer dollár tiszteletdíjban részesítette. 1900. tavaszán máj. 27-én vett búcsút Sanfranciscotól. Azután Cambridgeben élt, mig az ő Ura elszólította. — Az alamedai „First Unitarian Church“ lelkésze G. R. Dodson tiz évi ottléte után Massachussettes államba ment. A Harvard egyetemen fokozatot akar nyerni s közben alkalmilag egyes helyeken prédikálni. Távozását az alamedai unitáriusok nagyon sajnálják, mert jó papjok volt. Nehány hónapig bejáró lelkészek végezték a szolgálatot. Mig most a közellevő Oakland jeles lelkésze, B. Fay

Mills lett a mi lelkészünk is, legalább egy időre. Berkeleyben a költő-pap F. L. Hosmer hirdeti a mi kereszténységünket. Alameda megyében legnépesebb és legerősebb gyülekezet az oaklandi. Templomát 1887-ben Dr. Savage jelenleg newyorki lelkész avatta fel. Nehány évig C. W. Wendte szolgált itt mint rendes lelkész, azután Theodore C. Williams és J. T. Sunderland egy-egy évig és bizonyos ideig bejáró lelkészek, mig aztán jött ezelőtt két évvel B. Fay Mills Bostonból, hol éppen az időtájt csatlakozott az unitáriusokhoz, e kiváló tehetségű és ékesszavú pap, kivel e gyülekezet sokat nyert. Faragott kőből épített szép templomán nehány ezer dollár adósságteher volt. Francis Cutting gyülekezeti tag és neje egy alkalommal 2000 dollárt és többen 1000 és 500 dollárt adtak a czélra és az adósság ma törlesztve. A new-englandi gyülekezetek is ma úgy tekintik az oaklandit, mint egyikét Amerika nagy unitárius gyülekezeteinek. *J. F. Buttrick.*

Talmage. Bevégezte pályafutását. Amerikának volt egyik leghiresebb prot. hitszónoka, de nevét ismerték Európában is, közelebbről hazánkban is. Brooklyn-ban működött a leghosszasabban. Ugynevezett „Tabernacle"-ben prédikált, egy nagy színházhoz hasonló épületben, mint Spurgeon Londonban. Hatalmas szónoki erő volt, bár kifejezései sokszor sértették a jóizlést. A gyakorlati lelkészségtől nehány évvel ezelőtt visszavonult. Ápr. 13-án halt meg Washingtonban 70 éves korában, örököseire nevét és háromszázezer dollár vagyont hagyva.

A Szent-szivesek. Gustave Téry franczia iró bizonyos idővel ezelőtt azt állította, hogy a r. katholicismus szent-sziv imádássá változik át. Most egy könyvben, (Les Cordicoles 1902 Paris) okmányokkal bizonyítja meg állítását. Oly részleteket közöl, melyek semmi kétséget sem hagynak fenn a jezsuitáktól sugalmazott e lealacsonyitó babona jelleme iránt. Kimutatja, hogy tényleg a jezsuitáknak lehet e cultust köszönni. Alacoque kisasszony XIV. Lajosnak azt ajánlta, hogy változtasson politikát, hogy szentesitse a „szent szív politikáját". Lachaise atya hiába fáradozott, hiába járt közbe ez ügyben. A király tagadó választ adott. A pápaság is eleinte éppen úgy idegenkedett, mint a Bourbon királyi ház, ez új cultustól. Háromszor terjesztették az ügyet a pápai szentszék elé, 1697-ben, 1727-ben és 1729-ben, de a ritusok congregatioja mindannyiszor elvetette, habár azt mondták, hogy itt csak symbolikus szivről van szó. XIV. Kelemen pápa felindulva kérdezte, miért nem kivánnak már „Szentszem ünnepet" vagy „Szentoldal-ünnepet" is; és Renaud lelkész, a jezsuiták ellensége meg, miért nem kivánnak „Szent mirigy" és „Szent agyvelő ünnepet" is. De a jezsuiták kitartottak és XIII. Clement pápa alatt 1765-ben megnyerték a Szent-szív-ünnep szentesítését. 1852-ben Foresta jezsuita atya azt javasolta,

hogy emeljenek templomot a Szent-szívnek. 1856-ban a trónörökös keresztelése alkalmával a Párisba összegyült püspökök azt kivánták, hogy a Szentszív-ünnep tétessék a kath. szertartás alkotó és szükségképpi részévé. IX Pius, a trónörökös keresztapja, ki a szeplőtelen fogantatás dogmáját is megerősítette, beleegyezett e kivánságba. 1857-ben Pie, poitiers-i püspök azt irta, hogy a Jézus szent szive cultussa a kereszténység quintessentiája. Az azután következő évben a Szent Szűz Lourdesban megjelent Bernadette Soubirousnak. 1858. márt. 25-i látományban a gyermeknek azt mondotta, hogy „szeplőtlenül fogant", igazolva a jezsuitáknak annyira kedves új dogma közzétételét. 1864-ben, a Syllabus évében, IX. Pius szentté avatta Marie Alacoque-t. 1873-ban törvényt szavaztak meg, hogy Párisban a Montmartre-n emeljenek egy nemzeti fogadalmi templomot a Szentszívnek s éppen azon a helyen építették fel, hol Loyola és hat társa 1534. aug. 15-én a jezsuita rendet alapította. A mostani pápa folytatta elődei munkáját. 1889. jun. 29-én a Szentszív-ünnepet elsőrangu ünneppé emelte. A marseille-i püspökhöz intézett levelében azt irta, hogy „a Gondviselés szándéka volt az, hogy Francziaországot a Szentszívvel egyesítse". S a Vatikánban az V. Pál pápa kápolnájában az emberi nemet a Szentszívnek szentelte. 1890-ben helyben hagyta a Szentszív nemzetközi szövetségének szabályait Az így megállított és szentesített babonának megvannak a maga szertartásai és gyakorlatai, köztük az éjszakai imádkozás. De nemcsak Franczia-országban pusztit a Szentszív-cultus, — mondja Téry — hanem más országokban is. Sajnos, hogy nemcsak ott, hanem egyebek közt a mi hazánkban, Magyarországban is. Itt is szaporodnak a Szentszivesek. Még nem jutottunk éppen annyira, mint a délamerikai Equateur köztársaság, melynek nemzetgyülése 1884-ben elhatározta, hogy Equateur „Jézus szent szive köztársasága" legyen és hogy Szentszív templomot építsenek. De az ország fővárosában, Budapesten a „Sacré-Coeur leánynevelő" intézet után itt is van már Szentszív templom. A jezsuiták már itt is építettek „Jézus Szentszívéről" czímzett templomot. Szaporodnak a szentszivesek. A felvilágosult róm. katholikusok nem nagy örömére terjed a szentszív-cultus s a babona.

Németországban az ultramontanok újabban ismét kisérletet tettek egy türelmi javaslattal, hogy a kitiltott jezsuitáknak az országba beengedését megnyerjék. Az ugynevezett centrum párt mindenképpen igyekezett a legkedvezőbb szinben tüntetni fel a róm. kath. egyházat. Az egyik tagja a javaslat feletti vitában azt kérdezte: „Hol állitotta valaha a római katholikus egyház, hogy a ki ez egyháznak nem tagja,

nem idvezülhet? Ez még sehol meg nem történt. A róm. kath. egyház az idvezülés lehetőségét nemcsak a hozzá nem tartozó keresztényekkel szemben nem vonja kétségbe, de még a pogányokkal szemben se. A r. kath. egyház sohasem állított fel oly tételt, hogy az idvezülést másoktól megtagadja, s nem is fog állitni, mert Krisztus sem állította, hogy a pogány azért, mert nem tartozik a róm. katholikus egyházhoz, nem idvezülhet. Mily szeretetlenség, mily keresztényietlen goldolkodás kellene ahoz, hogy valaki ilyen tételt állitson fel. Még millió és millió pogány van, kik sohasem hallottak a katholikus egyházról, kiknek sohasem volt alkalmuk arra, hogy csak kath. papot, vagy csak egy kath. világi embert is lássanak és hasonló módon vannak számtalan protestansok. De úgy látszik a németbirodalmi gyűlés többsége nem feledte el Bismarck szavait: „A róm. kath. egyház nem tür más isteneket maga mellett.“ A lapok is fejére idézik az illető képviselőnek, Bachemnek a róm. kath. könyvek tanitásait, hogy „ezen az egyházon (a róm. katholikuson) kivül nincsen üdv.“ Továbbá azt az esküt, mely mellett Natália volt szerb királynőt a keleti egyházból a római egyházba felvették, mely szerint „senki sem idvezülhet másképp csakis az által a hit által, melyet a katholikus, apostoli római egyház ismer, vall és tanit“.

A szerzetes rendekről. Dr. Walcker német jogtudós ezeket írja: „A szerzetes rendek ma is hatalmasok, sőt a különböző országokban mind gyarapodnak. Mindazonáltal azoknak egyszerre, vagy lassanként való megszüntetése csakis idő kérdése kell hogy legyen. Már a tizennyolczadik századévben Ickstatt, a nagy róm. katholikus jogtudós utal arra, hogy a szerzetes papság a világi papságot sértő versenyt idéz elő, például a gyóntatásnál, miseolvasásnál (és még az ajándékozások dolgában is.) A rendeknek, s különösen a jezsuitáknak a püspökökhez való viszonya nem egy esetben nagyon feszült. Ezt a dolog természete hozza magával. Manning bibornok (Angliában) például annyira ellene volt a jezsuitáknak, hogy életírója Purcell 1895-ben nem merte azokat a nyilatkozatokat közölni, melyeket Manning a jezsuitákról tett. Pedig Purcell még nem is theologus, hanem jogtudós. Lehet gondolni, hogy mily erős nyilatkozatok lehetnek azok. Akárhány ir, franczia és spanyol szerzet ipart űz, részint nő, részint férfi munkásokat alkalmazva. Vannak mosó, fonó, liqueur készitő és más intézeteik, melyekkel az iparosoknak csinálnak versenyt. Francziaországban és egyebütt is a szabadelvű róm. katholikusok közt sokan vannak ellene az assumptionistáknak, jezsuitáknak, a keresztény-testvéreknek és nővéreknek. Ha ehhez még hozzá veszük a szerzetekre vonatkozó új franczia törvényt s az austriai, olaszországi és francziaországi mozgalmakat és az ugynevezett amerikanismust — az amerikai szabadelvű róm. kath. irányt, a szabadelvű katholicismusnak a római szentszékkel

szemben mindinkább ellenséges magatartását — az ember arra a következtetésre jut, hogy a XX. százévben elébb vagy utóbb nagymérvű saecularisatiók várhatók. Természetesen a munkára nem való barátokról és apáczákról gondoskodás kell hogy történjék.

A katholikus egyház mérlege. Yves *Guyot*, hires franczia nemzetgazdász és volt minister érdekes könyvet adott most ki „Az Egyház társadalmi és politikai mérlege" czímmel. Különösen érdekesek a könyv statistikai adatai. Ives Guyot kimutatja, hogy Europa katholikus nemzeteinek népessége 1801-től 1900-ig 86 millióról 145 millióra emelkedett, mig a nemkatholikus nemzetek (protestansok és orosz óhitüek) népessége 77 millióról 200 millióra nőtt. Ha Amerikát is hozzávesszük ehez a statistikához, akkor száz év alatt a katholikus államok népessége 96 millióról 178 millióra, a nemkatholikus államok népessége 92 millióról 285 millióra emelkedett. *Az előbbiek tehát száz év alatt alig érték el a kétszeresét volt létszámuknak, mig az utóbbiak több mint háromszoros számot érték el.* Százalékban is ki lehet fejezni ezt a viszonyt. 1801-ben a katholikus államok a népesség 51 százalékát, a nemkatholikus államok a népesség 49 százalékát tették ki Európában; 1901-ben pedig a katholikus államokra az europai népesség 38 százaléka, a nemkatholikus államokra 62 százaléka esett. Az előbbiek 13 százalékkal megfogytak, az utóbbiak ugyanannyival megszaporodtak. Manapság a nemkatholikusok a czivilizált népességnek csaknem *kétharmad* részét teszik ki

Magyarország vallási statistikája a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a következő. A római katholikus vallás népességünkben 9.919,913 hivőt számlál. A görögkeletiek száma 2.815,713-at tesz, az evangélikus reformátusoké 2.441,145-öt. Egy millión felüli hivője van még a görög szertartású katholikus vallásnak 1.854,143 és az ágostai hitvallásu evangelikusoknak 1.288,942. Az izraeliták 851,378-an vannak; unitáriusok 68,568-an, mig egyéb felekezethez tartozók és felekezeti köteléken kivül állók 14,760-an. A magyar anyaországban a római katholikus vallás hivőinek száma nem éri el egészen az abszolut többséget sem, bár 1890 óta közel egy százalékkal gyarapodott. Szaporodást tüntet föl az izraeliták aránya is, 4·7 százalékról 4·9-re; az unitáriusok arányszáma változatlan maradt, a többi felekezeteké csökkent. A római katholikusok után a legnépesebb egyház az evangélikus reformátusoké, a mely az ország lakosságának 14·4 százalékát számlálja hivei közé; a görög-keleti, az összes lakosság 13·1 százalékával, a görög-katholikus 10.9, az ágostai hitvallásu evangelikus 7.5 százalékkal. A római katholikus vallás az anyaországban az észak-nyugati részeken van leginkább elterjedve, a két görög szertartásu hitfelekezet pedig inkább a keleti és délkeleti részeken. Az evangelikus református vallásnak a Duna-Tisza köze s a Tisza balpartja a főerőssége, mig az ágostaiak a Duna balpartján kivül egyebütt szorványosan vannak. Az unitáriusok főleg a Királyhágóntúli részekben alkotnak csoportokat, de a Királyhágón innen is van néhány unitárius csoport; az izraeliták városokban s az észak-keleti felvidék némely vármegyéjében élnek nagyobb tömegekben.

Dr. Holtzmann, strassburgi theol. tanárt 70-ik évi születésnapja alkalmából Németország minden részéből nagy számmal üdvözölték a szabadelvű protestansok. Ünnepelték, mint „a szentiratok valódi doctorát“, ki azoknak megértésére, tartalmuknak megismerésére az utóbbi pár tizévben oly műveket nyujtott, hogy a nem szabadelvű irányt követők is néki a megérdemelt elismeréssel adóznak. A strassburgi hires szabadelvű franczia prot. theol. facultás megszünt, mikor Németország Elsast elfoglalta, de a szabadelvüség tovább folytatódott az új prot. theol. facultáson, melyet Németország ott alapitott. És ez első sorban Dr. Holtzmann érdeme.

A párisi prot. theol. facultas ünnepélye. 1877. márt. 27-én a franczia kormány egy határozatában a Strassburgban elvesztett prot. theol. facultasnak újra felállítását mondotta ki és ugyanazon év jun. 1-én a facultas meg is nyíttatott Párisban. Ennek emlékére most a huszonötödik évfordulón ünnepélyt tartottak a franczia protestánsok. Megemlékeztek azokról a férfiakról, kiknek a facultas felállítását köszönhetik: Lichtenbergerről, Sabatier-ről, Waddingtonról, ki a kormányi határozatot aláirta; Ferryről, ki 1879-ben, mikor a facultasnak az Arago boulevardon külön épületet emeltek, annyi jókaratot tanusított; Gambettáról, ki annyiszor szólalt fel és annyit tett a facultas érdekében. És e nevekhez adták még később a lapok a Colaniét, a ki ha közetlenül nem is munkált arra, hogy „a nagy hajótörésnek a maradványa“ megmentessék, de a kinek közvetve nem kis része volt a munkában. Jules Ferry korábbi időben Strassburgban volt és nagy bámulója Colaninak és az iránta való tisztelet nagyon is hozzájárult ahoz, hogy fölkeltse és megtartsa azt az érdeklődést, melylyel ő a facultas iránt mindig viseltetett. S megemlékeztek az ünnepélyen a régi, a strassburgi facultásról is, „mely nyitott kapú volt, hol a franczia szellem a némettel közlekedett“, megemlékeztek Reussról és társairól, a kik a két nemzetnek különböző tulajdonságait egyesítették magukban és létrehozták: a mit a theologiában „Strassburgi iskolának“ neveznek. Ennek az iskolának hagyományait hozták át Lichtenberger és Sabatier a párisi facultasba, e hagyományokat követték ők és társaik. A párisi facultas is, mint a strassburgi arra törekedett, hogy egyesítse a tudományt és a hitet; huszonöt év alatt csakis arra munkált, hogy növendékeiből igaz és őszinte szellemben tudományos embereket neveljen, tanításának elemeit a történelemből és az emberi lélek tanulmányozásából merítve, és egyszersmind hivő egyéneket, a keresztény szolgálatnak lelkes, buzgó munkásokat, a mely szolgálatnak, hogy a Mester szellemé-

hez hű legyen, nem szükség, hogy az emberi természetet megröviditse, ellenkezőleg arra kell törekednie, hogy mindez elemeket teljes és összhangzatos egységre vigye. Az ünnepélyen jelen volt és beszélt a közoktatásügyi minister is, beszédében a többek közt ezeket mondva: „Az önök facultasa az állam facultasa, nem azért mert annak szervezését egyik elődöm jegyezte alá, hanem mert a protestantismus történelme elválaszthatlanúl össze van kötve az emberi gondolat felszabadításának történelmével. Önök a mieink, mert intézetükben az egyetem szelleme lehel; mert ott szabadon vizsgálódnak, mert ott az emberi gondolat evolutióját követik, az előitélettől, a pártszellemtől, minden homályosságtól ment igazságot keresik“. Ha minden államban így beszélne a minister a szabadelvü protestans intézetekről!

A kolozsvári unitárius kollégium értesitője az 1901—1902. iskolai évről. Szerkesztette dr. Gál Kelemen igazgató. XXIII. évfolyam. Nyomatott az „Ellenzék“ könyvnyomdájában. A kollegium történetének e nagy esztendejéről a rendes értesitőknél egy sokkal nagyobb és vaskosabb kötetben számol be dr. Gál Kelemen igazgató. A könyv elején foglal helyet mindjárt az új kollégium épitésének története, melyet az igazgató irt meg gonddal és sok utánjárással. Ez magában foglalja a megnyitási ünnepélyességek lefolyásának történetét s az ekkor elmondott szebbnél szebb beszédeket. Mindjárt utána következik, mintegy kiegészitésül Pákei Lajos tollából a kollégium leirása Ezután jön dr. Kiss Ernő tanárnak a jóltevők emlékünnepélyén felolvasott szép tanulmánya Bölöni Farkas Sándorról. Közölve van ezután az „Internatusi szabályzat“, mely az érdeklődőknek e tárgyban kellő tájékozást nyujt. Ezután következik az igazgatónak egy másik érdekes közleménye, e czimen: *Adatok a kollégium 1901—1902. isk. évi történetéhez.* E közleményben le van irva az átköltözködés, tanárok beiktatási ünnepélye (Pálfi Márton, Lassel Gyula, Hidegh Mihály és dr. Kis Ernő), változások a tanári karban, tanulmányi ügyek, valláserkölcsi, fegyelmi és egészségi állapot, iskolai ünnepélyek, látogatások, osztálytalálkozók stb. Végűl következik a vizsgálatok rendje, mely május hó 5 től junius végéig terjedt. Vizsgáló biztosok voltak az E. K. T. részéről Kozma Ferencz, Fekete Gábor felügyelő gondnokokon kivűl Nagy Lajos, Molnár Sándor, Gál Jenő, Benkő Mihály, Gyöngyösi Béla, Gyulay László, Gyulay Árpád, Mikó Imre, Zsakó István, Keresztély Lajos, Orbók Mór, dr. Veress Vilmos egyh. tanácsosok. *A bennlakó tanulók száma:* a) A papnevelő intezetben 15. b) A gimnáziumban 157, melyből unitárius 131, ref. 8, r. k. 9, ág. ev. 1, izr. 6, gör. kel. 1, gör, kath. 1. c) Elemi iskolában 3 unitárius. d) Egyetemi hallgató 13. Összesen: 174 tanuló lakott benn. A konviktusi alapitványokról is beszámol az értesitő. Nagyobb alapitványok: 1. Ferencz József püspök és neje Gyergyai Anna alapitványa 2000 korona. 2. Daniel Gábor főgondnok évenként, mig él, 210 korona. 3. Br. P.-Horváth Kálmán főgondnok élete fogytáig évenként 210 korona. 4. Szentiványi Gyula köri felügyelő gondnok ily czimen 210 korona. 5. Árkosi Benkő Mihály kolozsvári egyházközségi gondnok alapitványa 4000 korona. Alapitványokat tettek még Benczédi Gergely tanár és neje Mikó Klári a tanárok özvegyei és árvái javára 200 korona. Az unitárius leányok a kon-

viktus czéljaira 800 korona. Bölöni egyházközség ugyan e czélra 5000 korona. Közli az értesitő a fontosabb rendeleteket is. Beszámol a felügyeletről, az igazgatóság működéséről, mely hű képet nyujt a lefolyt tanévi tevékenységről. A papnevelő intézet és elemi iskola működéséről is beszámol az értesitő a már ismert pontossággal és részletességgel. Közli a tanári testület létszámát működésük idejével együtt, a végzett tananyag kimutatását, továbbá az ifjusági önképzőkör, daloskör és Apollókör működését, jelezve azoknak szép tevékenységét. Feltünteti az értesitő a könyvtárak, tanszerek és gyüjtemények szaporodását is. Végül jön a tanulók érdemsorozata, összes létszáma és a jövő évre szóló előleges jelentése az igazgatónak. Dr. Gál Kelemen igazgató derekas munkát végzett az értesitő összeállításával. ...*i*...*n*.

Hódmezővásárhelyi egyházközségünk ha változnak papjai, szerencsésnek mondhatja magát mégis abban, hogy jó erőket nyer. Mostani lelkésze Gálfy Zsigmond után, ki Tordaaranyos megyébe jön, Ádámosi Gábor megy oda, ki szintén jelesen végezte a theologiát.

Tudori vizsga. A kolozsvári Ferencz-József tudományegyetemen közelebbről Mikó Imre, Mikó Imre kolozsvári kir. itélőtáblai birónak a fia, a jog- és államtudományokból szigorlatot állott és tudorrá avattatott.

A Channing-House Schoolban a magyar tanuló az 1901—2-ik évben Boer Lenke, Dr. Boer Jenő leánya volt. Ő is mint elődjei: Buzogány Mariska, Fang Erzsébet és Kovács Irén, *Miss Sharpe* nemeslelkű alapítványát élvezte. Kitünő eredménynyel vizsgázott. Az angol nyelvet jól elsajátította, s angolos természetével annyira megnyerte hitrokonaink rokonszenvét és szeretetét, hogy többször meghívták egyes családokhoz vidékre is. Nemsokára ismét szerettei körében lesz. Hozza Isten, jó egészséggel s legyen javára és előnyére az angol gyakorlati és erényes családi élet, melynek ottan szemlélője volt. A menynyiben unitárius leányaink közül, különösen a ki képezdét végzett s angolul is valamit tud, valaki óhajtana menni a Channig-House Schoolba egy vagy két évre, jelentkezzék a főtisztelendő püspök úrnál s ő szivesen közvetiteni fogja a dolgot.

Szigethi Mózes. Elhunyt hetvenhárom éves korában. Becsülettel munkálni, az életet Isten törvénye szerint folytatni, családi, egyházi és polgári kötelességet teljesitni, józan vallásosságot és jó erkölcsöt követni: ez az egyház eszménye tagjaira nézve; hogy ilyenek legyenek, ez az egyház törekvése. Az ilyenek egyben az egyház és az egészséges polgári társadalom valódi eleme. Ezek közé tartozott Szigethi Mózes, kolozsvári egyházközségünk tagja. Józan keresztény és jó polgár volt; élete tisztesség. És hogy az a szellem és erkölcs tovább folytatódjék, annak azzal is kivánta a maga részéről bizonyságát adni, hogy egyházközségének kétszáz koronát hagyományozott.

Gyászhirek: Báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnokot és családját fájdalmas veszteség találta. Báró P. Horváth Kálmánné, szül. gróf Csáky Katalinnak édes anyja: özv. Adorjáni és keresszegi *gróf Csáky Györgyné* szül. Toroczkó-Szentgyörgyi gróf Thoroczkai

Eszter életének 75-ik, özvegységének 13. évében máj. 31-én Kolozsvárt övéinek nagy fájdalmára elhalálozott. — Benczédi Gergely főisk. tanár és neje Mikó Klári érzékeny veszteséget szenvedett fiok *Benczédi Ferencz* I. éves joghallgató jun. 2 án 19 éves korában történt halálában. A korán elköltözött ifjút a jó szülők mellett testvérei: Zsuzsika, dr. Nyiredi Gézáné, Andor és László gyászolják a legfájóbban és nagyszámu rokonság. — *Szigethi Mózes* városi polgár élete 73, házassága 52-ik évében ápr. 29-én jobb létre szenderült. Szigethi Mózesné, Jelen Juliánna jó férjét, Szigethi Anna, B. Bakk Lajosné, Szigethi Róza, Csiky Z.-né atyjukat, özv. Szigethi Béláné, Bagaméri Veron apósát, Szigethi Zoltán, Aranka, Árpád nagyatyjukat gyászolják benne. — *Finta Jolán* élete 43. évében Tordán megszünt élni. A szenvedéstől megváltott jó nőt, özv. Finta Miklósné nevelő anyja, Finta Miklós testvére, Székely Miklós kir. törv.-széki biró, Székely Dénes birtokos unokatestvérei, Rédiger Béla ny. alispán és számos rokon fájlalja. — *Özv. Szabó Áronné*, nagykadácsi Sárdi Juliánna, ápr. 6-án élete 84. özvegysége 7. évében Koronkán elhunyt. Sárdi Lőrincz kolozsvári magánhivatalnok testvérét gyászolja benne. — *Özv. Nagy Józsefné*, Fehér Róza élete 81. özvegysége 32. évében Kövenden elhalt. Kövendi Nagy Miklós és Nagy Jolán, Derzsi Árpádné édes anyjukat vesztették az elköltözöttben.

ARANYKÖNYV.

Adomány a nagyajtai egyházközségnek.

F. évi április hó 15-én elhalt Özv. Gyenge Jánosné szül. Kisgyörgy Borbára buzgó egyháztagunk a nagyajtai unitáriús egyházközség „Kepeváltsági pénz-alapja“ javára végrendeletileg 20 koronát hagyományozott. Legyen emlékezete áldott s nemes példa-adása buzditson sokakat áldozásra.

Nagy-Ajta, 1902. május 11.

Lőfi Ödön,
lelkész.

Adakozás a siménfalvi egyházközségben.

László Péter és neje Tiboldi Judith kegyeletes érzelmöktől indíttatva, nemes gondolkozások által vezéreltetve, az élet tavaszán elhalt két leány gyermekök: Anna és Zsuzsánna emlékét egy 200, kétszáz koronát tevő „Harang-alap“ létesitésével örökitették meg egyházunk kebelében.

A szerető szülők vérző szive a jótéteménynek égi harmatától nyerjen enyhületet; ezt kivánjuk, midőn a magunk és egyházközségünk nevében hálás köszönettel emlékezünk meg a nyilvánosság előtt is alapitványukról.

Alsó-Siménfalván, 1902. május hó.

Kibédi Ferencz,
egyh. gondnok.

Varga Dénes,
unitár. lelkész.